

De impact van leegstand op 'Het Veen' en 'Het Zand'

EEN ONDERZOEK NAAR DE BELEVING VAN LEEGSTAND ONDER DORPSBEWONERS IN DRENTHE

ANNELIE MARLOUS ROSEGAAR | MASTERTHESIS CULTURELE GEOGRAFIE | JULI 2015 | BEGELEID DOOR PROF. DR. D. STRIJKER

De impact van leegstand op 'Het Veen' en 'Het Zand'

EEN ONDERZOEK NAAR DE BELEVING VAN LEEGSTAND ONDER DORPSBEWONERS IN DRENTHE

AUTEUR	Annelie Marlous Rosegaar
STUDENTNUMMER	S2734516
PUBLICATIE	Masterthesis Culturele Geografie
DATUM	juli 2015
BEGELEID DOOR	Prof. Dr. D. Strijker
ILLUSTRATIE VOORBLAD	© Annelie Marlous Rosegaar

IN OPDRACHT VAN

**rijksuniversiteit
groningen**

faculteit ruimtelijke
wetenschappen

IN SAMENWERKING MET

provincie **D**renthe

Samenvatting

'Sociale binding' in Nederlandse dorpsgemeenschappen maakt steeds meer plaats voor 'landschappelijke binding'. Onder andere de verbeterde mobiliteit, schaalvergroting en het toenemende gebruik van ICT, zorgen ervoor dat het dagelijks leven van bewoners het schaalniveau van het dorp overstijgt. 'Het dorp' krijgt steeds meer een woonfunctie, waardoor de esthetische kwaliteit van de fysieke leefomgeving belangrijker wordt. Hoe bewoners hun eigen leefomgeving beleven, kan worden geconceptualiseerd met het begrip 'sense of place': de waarde die mensen toekennen aan hun leefomgeving. Dit onderzoek legt de link tussen de beleving van de fysieke leefomgeving en fysiek verval. Een vorm van fysiek verval is leegstand, wat wordt gezien als een steeds groter wordend probleem in de provincie Drenthe. In vier Drentse zand- en veendorpen (Exloo, Valthermond, Gieten en Gasselternijveen) is onderzocht in hoeverre de aanwezigheid van leegstand de plaatsbeleving van bewoners beïnvloedt. De resultaten laten zien dat leegstand een beperkte invloed heeft op de 'sense of place' van de respondenten. Hiervoor zijn verschillende verklaringen mogelijk. De afwezigheid van de veronderstelde 'sense of place' in deze dorpen, kan van invloed zijn op de uitkomsten. Daarnaast is het mogelijk dat bewoners (nog) niet beseffen dat er relatief veel leegstand in de dorpen aanwezig is, omdat er nog geen sprake is van structurele verpaupering. Uit het onderzoek komt naar voren dat leegstand wel als 'lelijk' wordt ervaren, maar dat de leegstandsproblematiek niet 'erg genoeg' is om de plaatsbeleving van de bewoners te beïnvloeden.

Voorwoord

Als klein meisje herinner ik mij ‘de spookboerderij’ in mijn geboortedorp. Deze boerderij, gelegen aan de rand van het dorpscentrum van Pesse (Drenthe), fascineerde mij mateloos. De ingegooide ramen en de met graffiti bespoten muren trokken mijn aandacht. Wellicht ingegeven door de verhalen over spoken die zouden ronddwalen in het verlaten huis. Toen de boerderij werd gesloopt, hoorde ik van mijn moeder dat het tevens het ouderlijk huis betrof van mijn tante. Als kind kon ik me niet voorstellen dat de boerderij van mijn ouders over jaren ook zo aan haar einde zou kunnen komen.

De spookboerderij heeft het afgelopen decennium plaatsgemaakt voor nieuwbouwwoningen. Toch is leegstand nog steeds niet verdwenen uit Pesse. Sinds jaar en dag staat er een vervallen huisje bij de entree van het dorp. De locatie – pal naast de snelweg – maakt de woning tot een onaantrekkelijke investering. Daarnaast bevindt zich een braakliggend terrein in het dorpscentrum; een woningbouwlocatie welke ligt te wachten op verdere ontwikkeling.

Niet alleen het dorp Pesse kent leegstand; ook andere Drentse dorpen krijgen hier in toenemende mate mee te maken. Wat betekent dit voor de bewoners? Wat doet leegstand met de plaatsbeleving van mensen? De antwoorden op deze kernvragen zijn letterlijk en figuurlijk ‘in kaart gebracht’ voor vier Drentse dorpen: Exloo, Valthermond, Gieten en Gasselternijveen. Deze studie is uitgevoerd voor de master ‘Culturele Geografie’ aan de Rijksuniversiteit Groningen in het kader van een stage bij de provincie Drenthe, afdeling ‘Ruimtelijke Ontwikkeling’. Bij deze wens ik u veel plezier bij het lezen van mijn masterscriptie.

Annelie Marlous Rosegaar

Inhoudsopgave

Samenvatting	p. i
Voorwoord	p. ii
Inhoudsopgave	p. iii
1. Inleiding	p. 1
2. Lokale binding van dorpsbewoners	p. 2
3. Het belang van de fysieke leefomgeving	p. 5
4. Fysiek verval en 'sense of place'	p. 7
5. De link met leegstand	p. 9
6. Conceptueel model	p. 10
7. Het onderzoek	p. 12
7.1 Doelstelling en vraagstelling	p. 12
7.2 Karakterschets onderzoeksgebied	p. 13
7.3 Operationalisering begrippen	p. 15
7.4 Wetenschappelijke relevantie	p. 16
7.5 Maatschappelijke relevantie	p. 16
8. Methoden	p. 17
8.1 Sense of place	p. 17
8.2 Dataverzameling en verantwoording	p. 17
8.3 Enquête	p. 18
8.4 Analyse	p. 19
8.5 Methodologische beperkingen	p. 20
9. Ethiek	p. 21
9.1 Theoretische benadering	p. 21
9.2 Ethiek binnen het onderzoek	p. 21
9.3 Conflicterende interesses	p. 22
10. Resultaten	p. 23
10.1 Profiel respondenten	p. 23
10.2 Kaartenanalyse: het uiterlijk van het dorp	p. 24
10.3 Waardering uiterlijk van het dorp	p. 36
10.4 Algemene gevoelens en beleving van het dorp	p. 36
10.5 Leegstand en 'sense of place'	p. 37
10.6 Samenvattend	p. 40
11. Conclusie en discussie	p. 41
11.1 Conclusie en discussie	p. 41
11.2 Aanbevelingen	p. 42
12. Nawoord	p. 44
13. Literatuurlijst	p. 45
13.1 Literatuurlijst	p. 45
13.2 Bronnenlijst	p. 47
14. Bijlagen	p. 49

1. Inleiding

De waarde van sociale netwerken tussen dorpsbewoners in Nederlandse dorpen neemt af (Vermeij & Steenbekkers, 2015). Mede door schaalvergroting, het gebruik van ICT en de verbeterde mobiliteit, is het sociale leven van burgers zich steeds meer gaan afspelen buiten de directe woonomgeving. Waar de sociale structuur binnen dorpsgemeenschappen ‘losser’ is geworden, hecht men steeds meer waarde aan de kwaliteit van de lokale leefomgeving (Thissen e.a., 2002; Engelsdorp Gastelaars, 2003; Thissen, 2009; Bijker e.a., 2012; Vermeij & Steenbekkers, 2015). De afnemende functionaliteit van de directe woonomgeving voor bijvoorbeeld het vinden van werk of het gebruik van voorzieningen, zorgt ervoor dat mentale binding met de omgeving steeds belangrijker wordt (Vermeij & Steenbekkers, 2015).

De mate van mentale binding die personen ervaren met een plaats kan geconceptualiseerd worden met het begrip ‘sense of place’. Jorgensen and Stedman (2001, p. 233) definiëren ‘sense of place’ als ‘the meaning attached to a spatial setting by a person or group’. De betekenis van een plaats heeft zowel een sociale als een fysieke dimensie (Lewicka, 2011, p. 213). Sociaal gezien kan men zich verbonden voelen met een plaats door de sociale interacties die er plaatsvinden, op fysiek niveau kan men zich verbonden voelen met de tastbare aspecten van de leefomgeving (Lewicka, 2011). Ingegeven door het toenemende belang van de fysieke kwaliteit van de leefomgeving, richt dit onderzoek zich op de fysieke dimensie van plaatsbetekenis.

Leegstand wordt vanwege de sociaal-economische en ruimtelijke gevolgen gezien als een groeiend probleem (Omgevingsvisie provincie Drenthe, 2014, p. 62). De vraag naar vastgoed zoals bijvoorbeeld winkelpanden, kantoren en woningen daalt, mede door digitalisering, schaalvergroting en bevolkingskrimp. Twee van deze processen (digitalisering en schaalvergroting) liggen ook ten grondslag aan de verzwakking van de sociale structuur in dorpsgemeenschappen (Omgevingsvisie provincie Drenthe, 2014; Vermeij & Steenbekkers, 2015). Omdat leegstaand vastgoed zichtbaar is in het landschap, rijst de vraag in hoeverre de plaatsbeleving van burgers hierdoor wordt beïnvloed.

Dit onderzoek brengt de beleving van dorpsbewoners ten aanzien van leegstand in kaart met behulp van het concept ‘sense of place’. De vraag die centraal staat is: **Hoe beïnvloedt leegstand in de dorpskernen van Exloo, Valthermond, Gieten en Gasselternijveen de ‘sense of place’ van bewoners?**

Het veldwerk is uitgevoerd in de gemeenten Aa en Hunze en Borger-Odoorn. Beide gemeenten kennen twee typen dorpen die kenmerkend zijn voor de provincie Drenthe; ‘zanddorpen’ en ‘veendorpen’ (De Groot & Schonewille, 2012) (zie paragraaf 7.1). Hierbij wordt gekeken of leegstand verschillend wordt ervaren in beide typen dorpen, vanwege de verschillende fysieke en sociaal-economische structuren die in deze dorpen bestaan (De Groot & Schonewille, 2012). De dorpen Exloo, Valthermond, Gieten en Gasselternijveen vormen hierbij de case-study. De keuze voor deze dorpen is tot stand gekomen in overleg met de provincie Drenthe en de gemeenten Aa en Hunze en Borger-Odoorn, gebaseerd op het onderscheid tussen zand en veen en de fysieke aanwezigheid van relatief veel leegstand in deze dorpen¹.

Allereerst is beschreven welke processen ten grondslag liggen aan de veranderende binding die bewoners ervaren met hun dorp (hoofdstuk 2). Hierbij is uiteengezet welke rol ‘sociaal kapitaal’ in deze context vervult. Daarna volgt een beschrijving van het belang van de fysieke leefomgeving met betrekking tot plaatsbeleving (hoofdstuk 3). Dit vormt de basis voor hoofdstuk 4, welke ingaat op de betekenis van fysiek verval voor de ‘sense of place’ van mensen. Vandaaruit volgt in hoofdstuk 5 de link met leegstand. In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe leegstaande panden de kwaliteit van de leefomgeving negatief kunnen beïnvloeden. Het conceptueel model (hoofdstuk 6) verbindt de inzichten die voortkomen uit de theorie. De resultaten van het empirisch onderzoek zijn te vinden in hoofdstuk 10. De conclusie legt de koppeling tussen theorie en praktijk, waarbij tevens aanbevelingen worden genoemd voor verder wetenschappelijk onderzoek en het beleid ten aanzien van leegstand in de provincie Drenthe.

¹ Ten opzichte van andere Drentse dorpen.

2. Lokale binding van dorpsbewoners

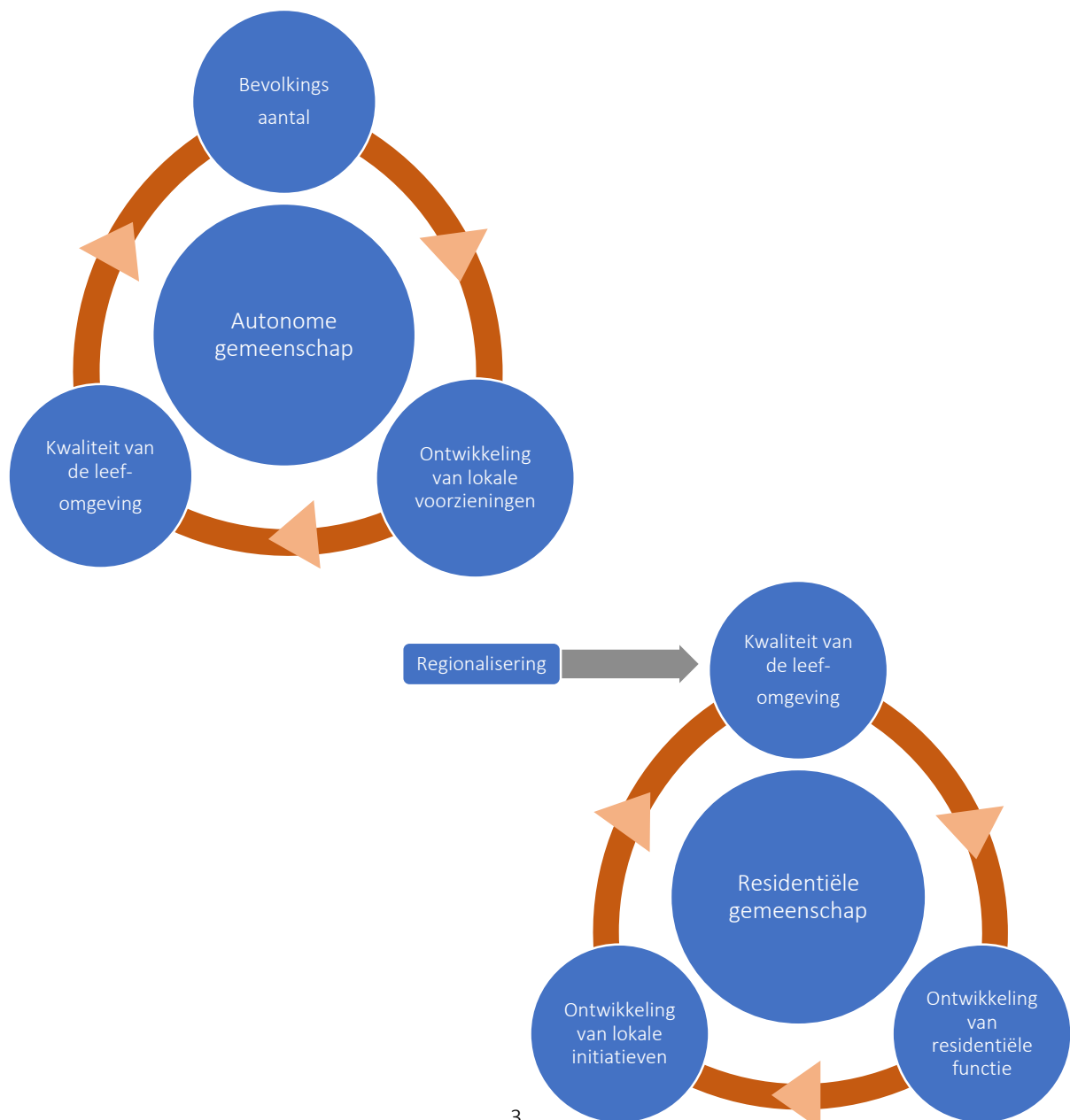
De sociale samenhang van Nederlandse dorpen staat onder druk (Vermeij & Steenbekkers, 2015). Tot omstreeks 1970 vervulde 'het dorp' in Nederland een belangrijke functie voor het dagelijks leven van de bewoners (Thissen, 2009, p. 68). Werkgelegenheid, voorzieningen, culturele en politieke activiteiten en sociale contacten vond men toen hoofdzakelijk in het eigen dorp. Lokale dorpsgemeenschappen floreerden in de periode vanaf de Tweede Wereldoorlog tot 1970, doordat het geld dat men verdiende lokaal werd uitgegeven of geïnvesteerd (Thissen, 2009, p. 68). Deze lokale oriëntatie is na 1970 vervaagd (Thissen, 2009). Werkgelegenheid is verplaatst van het lokale naar het regionale schaalniveau en consumptiegerichte voorzieningen zijn in toenemende mate ondergebracht in winkelcentra met een regionale functie. Deze regionalisering is voortgekomen uit een verbeterde mobiliteit door toenemend autobezit en de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen (Thissen, 2009; Vermeij & Steenbekkers, 2015). Dorpsbewoners vinden werkgelegenheid tegenwoordig steeds meer buiten de directe leefomgeving en maken steeds vaker gebruik van voorzieningen buiten het dorp (Vermeij & Steenbekkers, 2015). Hierdoor rekken sociale banden van dorpsbewoners ruimtelijk gezien steeds verder uit (Vermeij & Steenbekkers, 2015). De opkomst van nieuwe mediavormen heeft dit verder versterkt: 'waar de keukendeur gesloten werd en televisie en internet de aandacht steeds vaker op de wereld buiten het dorp vestigden' (Vermeij & Steenbekkers, 2015, p. 16).

Vermeij & Steenbekkers (2015, p. 7) onderscheiden vier soorten 'bindingen' die dorpsbewoners kunnen ervaren in relatie tot de directe leefomgeving: sociale binding, culturele binding, functionele binding en landschappelijke binding. *Sociale binding* geeft de onderlinge contacten tussen bewoners in een dorp weer en kan worden beschouwd als een onderdeel van sociaal kapitaal (Foster e.a., 2003; Vermeij & Steenbekkers, 2015, p. 7). *Culturele binding* heeft betrekking op de subjectieve betekenis van een dorp (Vermeij & Steenbekkers, 2015, p. 7). Het gaat hierbij om de regionale eigenheid die voortkomt uit bijvoorbeeld dialecten, streekgerechten of historische vertellingen. De afstand tot de dichtstbijzijnde stad is bepalend voor de mate van culturele binding. Gemiddeld genomen is de culturele binding in afgelegen dorpen sterker dan in beter ontsloten dorpen, omdat bewoners van afgelegen dorpen relatief vaker deelnemen aan lokale culturele activiteiten (Vermeij & Steenbekkers, 2015). *Functionele binding* betreft de mate waarin 'het dorp' een gebruiksfunctie vervult voor de bewoners (Vermeij & Steenbekkers, 2015, p. 7). Hierbij gaat het onder andere om werkgelegenheid en het voorzieningengebruik. De functionele binding gaat gepaard met sociale en culturele binding, omdat werkplekken en voorzieningen ontmoetingen tussen bewoners faciliteren. De functionaliteit van een dorp beïnvloedt op deze wijze het gemeenschapsgevoel en de sociale samenhang in dorpen (Vermeij & Steenbekkers, 2015). Bij *landschappelijke binding* staat de kwaliteit van de fysieke leefomgeving centraal (Vermeij & Steenbekkers, 2015, p. 7). De esthetische kwaliteit van het landschap en een prettige woonomgeving dragen bij aan een positieve beleving van de lokale omgeving. De sociale, culturele en functionele binding heeft voor een deel plaatsgemaakt voor landschappelijke binding (Vermeij & Steenbekkers, 2015). Waar de gebruiksfunctie van dorpen is afgenomen, is de residentiële functie belangrijker geworden (Thissen, 2009).

De ontwikkeling die Nederlandse dorpsgemeenschappen hebben doorgemaakt, wordt de overgang van de 'autonome gemeenschap' naar de 'residentiële gemeenschap' genoemd (figuur 1). Binnen het dorp als autonome gemeenschap, wordt de kwaliteit van de lokale leefomgeving bepaald door het aantal inwoners van een dorp en de daaruit voortvloeiende lokale voorzieningestructuur. De bewoners zijn hierbij qua levensstijl sterk aan het dorp gebonden wat betreft voorzieningen, werkgelegenheid en vrijetijdsbesteding. De afnemende waarde van de autonome gemeenschap wordt daarom ook wel het 'community lost perspective' genoemd (Thissen, 2009, p. 68). Het 'community transformed perspective' duidt op de toenemende waarde van de residentiële gemeenschap (Thissen, 2009, p. 69). Hierbij wordt de kwaliteit van de leefomgeving bepaald door de residentiële geschiktheid van een dorp. Lokale initiatieven die van onderaf (bottom-up) ontstaan zijn hierbij van belang, omdat deze initiatieven lokale rurale gemeenschappen ondersteunen en bijdragen aan de versterking van het sociaal kapitaal (Thissen, 2009). Putnam (2001, p. 1) beschrijft 'sociaal kapitaal' als sociale netwerken

die van waarde zijn voor de personen die een onderdeel vormen van deze netwerken. Hanna e.a., (2009, p. 45) noemen het 'the features of social organisation, such as trust, cultural norms and networks by which communities facilitate action or simply keep themselves going'. Een veelgemaakt onderscheid is dat van 'bonding' sociaal kapitaal en 'bridging' sociaal kapitaal (Putnam, 2000, p. 22). 'Bonding' sociaal kapitaal refereert naar complexe sociale netwerken met een hoge dichtheid, welke voornamelijk ontstaan binnen homogene gemeenschappen (Foster e.a., 2003, p. 4). Dit type netwerken ontstaan op lokaal niveau en worden vaak toegeschreven aan rurale gemeenschappen (Foster e.a., 2003; Hanna e.a., 2009). 'Bridging' sociaal kapitaal betreft het proces waarbij doorgaans minder hechte sociale netwerken worden gevormd (Foster e.a., 2003, p. 4). De actoren die onderdeel zijn van 'bridging' sociaal kapitaal hebben meer gedistantieerde gemeenschappelijke kenmerken, zowel sociaal als ruimtelijk gezien (Hanna e.a., 2009). De sociale netwerken die hieruit ontstaan worden daarom ook wel 'weak ties' genoemd (Hanna e.a., 2009, p. 36). In Nederlandse dorpsgemeenschappen lijkt steeds meer sprake van een verschuiving van 'bonding' naar 'bridging' sociaal kapitaal.

Figuur 1: Overgang van autonome gemeenschap naar residentiële gemeenschap.

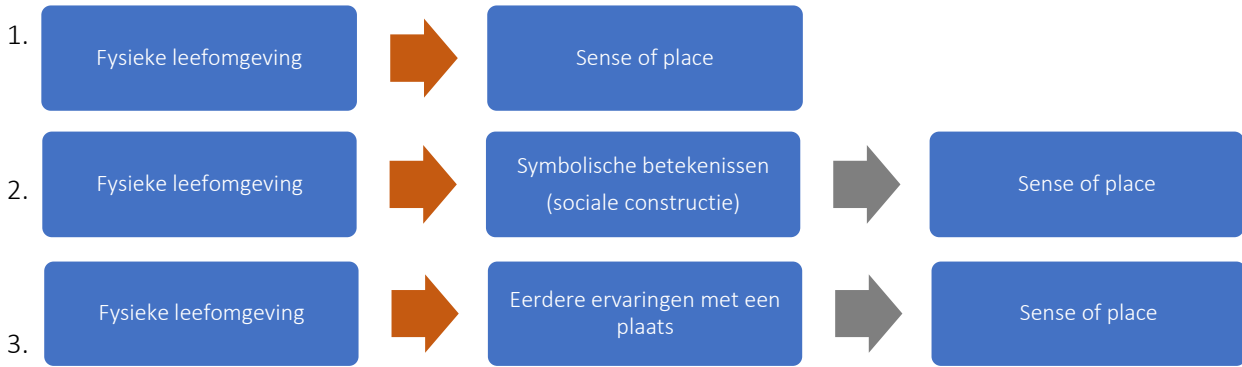
De overgang van de autonome naar de residentiële gemeenschap heeft ervoor gezorgd dat dorpsbewoners gemiddeld genomen meer waarde hechten aan de woonomgevingskwaliteit dan aan sociale netwerken in dorpen (Thissen, 2009; Vermeij & Steenbekkers, 2015). Voor rurale gebieden geldt dat de kwaliteit van de fysieke leefomgeving het belangrijkste motief is voor externen om naar het buitengebied te verhuizen (Bijker e.a., 2012). Het huis waarin men woont is als het ware geworden tot een onderdeel van de identiteit van de bewoners (Thissen, 2009).

3. Het belang van de fysieke leefomgeving

Sociaal kapitaal en de fysieke omgeving kennen een wederzijdse relatie (Araya e.a., 2006). Enerzijds kan de gebouwde omgeving een reflectie zijn van het sociaal kapitaal in een gebied, anderzijds kunnen veranderingen in de fysieke ruimte het aanwezige sociaal kapitaal beïnvloeden (Araya e.a., 2006). De laatst genoemde relatie vormt de kern van het onderzoek naar de beleving van leegstand. Hoewel sociaal kapitaal aanvankelijk werd beschouwd als een niet-plaatsgebonden concept, zijn fysieke plaatsen van belang voor de emoties en het gedrag van mensen. Personen voelen zich verbonden met de fysieke ruimte waar zij wonen, werken en recreëren (Hanna e.a., 2009).

De mate van binding kan meetbaar worden gemaakt met het concept 'sense of place'. Onderzoek naar 'sense of place' richt zich op de relatie tussen de fysieke leefomgeving, het gedrag van mensen en bijbehorende psychologische en sociale factoren. Empirische studies richtten zich in het verleden voornamelijk op de sociale processen die plaatsbetekenissen vormgaven; de directe invloed van de fysieke leefomgeving bleef hierbij onderbelicht (Stedman, 2003a). Het begrip 'plaats' werd in deze studies beschouwd als sociale constructie (Hufford, 1992; Greider & Garkovich, 1994; Eisenhauer e.a., 2000). Tuan (1979, p. 387) verwoordt dit als volgt: 'Place is not only a fact to be explained in the broader frame of space, but it is also reality to be clarified and understood from the perspectives of the people who have given it meaning'. Stedman (2003a) laat zien dat 'sense of place' meer is dan een sociale constructie. De fysieke leefomgeving maakt bepaalde ervaringen mogelijk of onmogelijk, wat invloed heeft op de betekenissen die aan een plaats kunnen worden toegekend. Hoewel de sociale structuur van lokale gemeenschappen de betekenissen van een plaats kunnen beïnvloeden, kan tevens de fysieke leefomgeving invloed hebben op de 'sense of place' van lokale gemeenschappen (Stedman, 2003a). Deze wisselwerking tussen het fysieke en het sociale domein kan worden verklaard vanuit drie verschillende modellen (figuur 2). Het 'Genius Loci' model beschrijft een directe relatie tussen de fysieke ruimte en 'sense of place' (Stedman, 2003a, p. 673). Dit model stelt dat bijzondere fysieke kenmerken van de leefomgeving ervoor zorgen dat men zich kan hechten aan een plaats (Shumaker & Taylor, 1983). Niet de ervaring die men heeft *met* een plaats, maar de eigenlijke fysieke elementen die kenmerkend zijn voor een plaats zijn bepalend voor 'sense of place': 'sense of place comes from our response to features that are already there – either a beautiful natural setting or well-designed architecture' (Jackson, 1994, p. 151). Het mening-gemedieerde model ligt in het verlengde hiervan (Stedman, 2003a, p. 674). In dit model wordt 'sense of place' niet direct veroorzaakt door interactie met de fysieke leefomgeving, maar dragen fysieke attributen bij aan de symbolische betekenissen die worden toegekend aan de leefomgeving. Deze symbolische betekenissen dragen op hun beurt bij aan de 'sense of place' van lokale gemeenschappen. Fysieke kenmerken zijn hier bepalend voor het beeld dat men construeert van een plaats. Aan deze constructie raakt men vervolgens gehecht. Hieronder vallen tevens associaties die men heeft met een bepaalde setting, bijvoorbeeld: plaatsen met een hoge bevolkingsdichtheid worden minder snel als 'primitief' beschouwd dan plaatsen met een lage bevolkingsdichtheid (Stedman, 2003a). Het ervaringsgerichte model stelt dat 'sense of place' tot stand komt door eerdere ervaringen met een bepaalde fysieke setting: 'Previous behaviors or experiences in the landscape may create lenses through which humans attribute meanings to landscape' (Stedman, 2003a, p. 674). Bij deze benadering is een eerdere ervaring met een plaats vereist voor het ontwikkelen van 'sense of place' (Stedman, 2003a).

Figuur 2: 1. Genius Loci model, 2. mening-gemedieerde model, 3. ervaringsgerichte model.

Bron: Vrij naar Stedman (2003a).

Aan de hand van deze modellen heeft Stedman (2003a) onderzocht in hoeverre de fysieke leefomgeving van 'Vilas County' (Wisconsin) een directe invloed heeft op de 'sense of place' van bewoners. De meren in de omgeving betreffen het fysieke element waarop is gefocust. 'Sense of place' is hierbij onderverdeeld in 'place attachment' en 'place satisfaction' (Stedman, 2003a, p. 676). 'Place attachment' is geoperationaliseerd als de sterkte van de link tussen het individu en de fysieke leefomgeving, 'place satisfaction' meet de mate van tevredenheid met de fysieke leefomgeving. Uit het onderzoek komt naar voren dat de directe invloed van de fysieke leefomgeving beperkt is met betrekking tot de 'place attachment' van bewoners (Genius Loci model), maar wel invloed heeft op de 'place satisfaction' van bewoners. Wanneer er een bepaalde waarde wordt toegekend aan de fysieke ruimte, zijn zowel 'place attachment' als 'place satisfaction' van belang (het mening-gemedieerde model) (Stedman, 2003a).

Jorgensen & Stedman (2001, p. 234) verdelen 'sense of place' in 'place identity', 'place attachment' en 'place dependence'. Hernández e.a. (2007, p. 311) definiëren 'place identity' als 'the process by which, through interaction with places, people describe themselves in terms of belonging to a specific place'. Hierbij wordt verondersteld dat specifieke eigenschappen van een plaats de identiteit van een plaats vormgeven, wat verwordt tot een onderdeel van iemands persoonlijke identiteit (Hernández e.a., 2007). 'Place attachment' refereert naar de emotionele binding die mensen ontwikkelen (als individu of groep) ten opzichte van een bepaalde fysieke setting (Jorgensen & Stedman, 2001, p. 234). Hernández e.a. (2007, p. 310) benoemen dit als een 'positive, affective link'. 'Place attachment' ontwikkelt zich door het gevoel van sociale verbondenheid, het aantal jaren dat men ergens woont en de mate van mobiliteit (Hernández e.a., 2007). In hoeverre een plaats op een positieve wijze functioneel is voor bewoners, wordt 'place dependence' genoemd (Jorgensen & Stedman, 2001, p. 234). Hierbij speelt tevens een rol in hoeverre een plaats functioneert ten opzichte van andere plaatsen: 'Place dependence concerns how well a setting serves goal achievement given an existing range of alternatives' (Jorgensen & Stedman, 2001, p. 234). Deze relatie kan zowel positief als negatief zijn. De functionaliteit van een plaats kan daarom ook het beste alternatief zijn uit enkel relatief slechte mogelijkheden (Jorgensen & Stedman, 2001). Uit het onderzoek van Jorgensen & Stedman (2001) komt naar voren dat de onderzochte fysieke omgeving (hier: (vakantie)huizen aan het water) *wel* een sterke relatie vertonen met 'place attachment', in tegenstelling tot 'place identity' en 'place dependence'. Het onderzoek laat tevens zien dat de gehele schaal (sense of place) een betere onderlinge consistentie vertoont dan de onafhankelijke constructen (place identity, place attachment en place dependence) (Jorgensen & Stedman, 2001). De uitkomsten die voortvloeien uit kwantitatief onderzoek naar 'sense of place' zijn derhalve sterk context afhankelijk.

4. Fysiek verval en 'sense of place'

Het begrip 'fysiek verval' verwijst naar de afnemende mogelijkheid van fysiek kapitaal om een potentiële functie te vervullen (Robison e.a., 2002, p. 12). De gebouwde omgeving kan als een vorm van fysiek kapitaal worden beschouwd. Door het verstrijken van tijd, het gebruik en gebrekkig onderhoud kan fysiek kapitaal in verval raken (Robison e.a., 2002, p. 12). Coleman (1985) stelt dat de teloorgang van de gebouwde omgeving negatieve sociale consequenties kan hebben. Door fysiek verval wordt de woonomgeving minder aantrekkelijk (Coleman, 1985). Kapitaal krachtige bewoners zullen hierdoor eerder geneigd zijn te verhuizen, wat zorgt voor een hogere verhuismobiliteit (Van Dam e.a., 2006). Hierdoor nemen bewoners met een lage sociaal-economische status de plaats in van de oorspronkelijke bewoners met een hogere sociaal-economische status (Coleman, 1985). Bolt e.a., (2008, p. 29) stellen dat deze benadering teveel nadruk legt op de effecten van de fysieke leefomgeving (fysisch determinisme). Toch moet het belang van de fysieke leefomgeving niet worden onderschat. Slecht onderhoud van de fysieke leefomgeving kan een indicator zijn voor sociale of financiële problemen in een gemeenschap. Tevens kan fysiek verval worden veroorzaakt door een afnemende sociale binding binnen een gemeenschap en daarmee de afnemende wens om financieel te investeren in de fysieke leefomgeving. Verval van de leefomgeving kan het gedrag van mensen zodanig beïnvloeden, dat men minder in de gemeenschap participeert, waardoor men ook minder financieel zou willen investeren (Taylor, 1995; Brown e.a., 2003). Men zal zich immers sneller identificeren met de gebouwde omgeving wanneer deze van een hoge kwaliteit is (Kleinhans & Bolt, 2010).

Brown e.a. (2003) hebben gezocht naar de relatie tussen fysiek verval van de ruimte en het effect op de plaatsbeleving van wijkbewoners in Harlem (New York). Binnen deze context is onderzocht in hoeverre fysiek verval een negatief effect heeft op 'place attachment' – en in hoeverre bewoners adaptief reageren op verrommeling van de leefomgeving (Brown e.a., 2003, p. 260). Hierbij verwijzen zij naar structurele problemen zoals slecht onderhouden huizen, graffiti en straatafval. Dergelijke problemen worden door Kleinhans & Bolt (2010) geschaard onder het begrip 'buurtverval'. Zij benoemen drie paradigma's van waaruit buurtverval gedefinieerd kan worden. De eerste benadering wordt 'disorder' genoemd, voortkomend uit de criminologie en de sociologie (Kleinhans & Bolt, 2010, p. 11). Disorder (ordeloosheid) duidt op een wisselwerking tussen sociale en fysieke problemen zoals criminaliteit, vandalisme, drugsproblemen en straatafval (Kleinhans & Bolt, 2010, p. 11). Het tweede perspectief wordt 'social desorganisation' genoemd, een term die is geïntroduceerd door sociologen van de 'Chicago School' (Kleinhans & Bolt, 2010, p. 11). Deze term wordt gebruikt wanneer een lokale gemeenschap niet over de middelen beschikt om residentiële stabiliteit, waarden en normen en sterke sociale netwerken vorm te geven. Naast de fysieke achteruitgang van de leefomgeving welke voortkomt uit afnemende sociale controle, levert dit significante sociale problemen op, wanneer er wantrouwen heerst binnen een gemeenschap of tussen de overheid en bewoners. De derde benadering wordt omschreven als de 'broken windows theory' (Wilson & Kelling, 1982). Deze theorie stelt dat vormen van sociale en fysieke overlast zoals de aanwezigheid van graffiti en gebroken ruiten, verder verval in de hand werken. Hierbij wordt verondersteld dat zichtbare vormen van overlast meer criminaliteit aantrekt. De achterliggende gedachte is dat criminelen fysiek zichtbare vormen van overlast zien als een signaal dat bewoners zich slechts beperkt bekommeren om hun leefomgeving. Crimineel gedrag zou derhalve minder snel worden opgemerkt (Kleinhans & Bolt, 2010, p. 11). In zowel de Nederlandse als internationale context staat deze theorie echter ter discussie, vanwege de beperkte empirische onderbouwing die eraan ten grondslag ligt en de wisselende uitkomsten van empirisch onderzoek (Blokland, 2008; Van Noije & Wittebrood, 2009; Kleinhans & Bolt, 2010; Link e.a., 2014).

Uit het onderzoek van Brown e.a. (2003) komt naar voren dat de fysieke leefomgeving van direct belang is voor de 'place attachment' van bewoners. De 'place attachment' van bewoners is sterker naarmate het absolute of gepercipieerde verval lager is (Brown e.a., 2003). De vraag is in hoeverre dit proces toepasbaar is op het onderzoek naar de beleving van leegstand in Drentse dorpen.

Van vergaand fysiek verval zoals beschreven door Brown e.a. (2003) en Kleinhans & Bolt (2010) is in deze dorpen geen sprake. Daarnaast wordt enkel geredeneerd vanuit een stedelijke context. Uit andere studies blijkt ook dat fysiek verval niet per definitie leidt tot een afnemende plaatsbinding. De kwaliteit van de leefomgeving kan verworden tot een gewenning, waardoor positieve of negatieve kenmerken niet meer opvallen (Simon e.a., 2007). Fysiek verval kan tevens versterkend zijn voor de plaatsbeleving van bewoners, voortkomend uit de wens om iets aan de leefomgeving te veranderen (Brown e.a., 2003). Het kan wijzen op 'community resilience', wat wordt beschreven als de betrokkenheid en ontwikkeling van een gemeenschap betreffende de manier waarop zij omgaan met onverwachte veranderingen in de leefomgeving (Magis, 2010, p. 401). Een andere term die wordt gebruikt is 'collectieve zelfredzaamheid', wat duidt op 'het vermogen van een groep mensen om een gewenst doel te bereiken' (Kleinhans & Bolt, 2010, p. 11). Wanneer actoren de mogelijkheid hebben om veranderingen te beïnvloeden, neemt de zelfredzaamheid van een gemeenschap toe. Anderzijds is het van belang hoe men de problemen beleeft. Bij vervalprocessen gaat het om de (gepercipieerde) mogelijkheid van een gemeenschap om het probleem aan te pakken of de manier waarop naar verval wordt gekeken (Kleinhans & Bolt, 2010). De 'resilience' van een gemeenschap is afhankelijk van de sociaal-culturele en politieke context op collectief en individueel niveau, alsmede de natuurlijke en gebouwde omgeving. 'Bonding' en 'bridging' sociaal kapitaal vormen de basis voor 'community resilience' (Magis, 2010, p. 407).

5. De link met leegstand

In wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke literatuur worden diverse soorten leegstand onderscheiden, zoals woningleegstand, winkelleegstand, kantorenleegstand en braakliggend land (Scafidi et al., 1998; Accordino & Johnson, 2000; Cohen, 2001, Strijker, 2005, PBL & ASRE, 2013). Wetenschappelijk onderzoek richt zich hoofdzakelijk op woningleegstand in Amerikaanse steden (Scafidi et al., 1998; Accordino & Johnson, 2000; Cohen, 2001). Beleidsdocumenten belichten vooral kantoren- en winkelleegstand (PBL & ASRE, 2013). Daarnaast varieert de focus van de beschikbare literatuur. Waar sommige auteurs leegstand proberen te definiëren (Cohen, 2001), richten anderen zich op oorzaak-gevolg relaties (Hillier e.a., 2003; Morckel, 2013; Strijker, 2005) of op herbestemmingsmogelijkheden van leegstaand vastgoed (Antuchevičienė, 2003; Zavadkas & Antuchevičienė, 2007). Het is niet het doel van het onderzoek om de processen achter leegstand uitvoerig te beschrijven. Leegstand wordt hier benaderd als een gegeven dat zichtbaar is in de fysieke ruimte.

Leegstand hangt samen met de regionale economische ontwikkelingen in een gebied (Van Dam e.a., 2006). Een overaanbod aan woningen kan leiden tot leegstand en de waardedaling van vastgoed. De regionale economie kan lijden onder de stagnerende woningmarkt die hieruit voortvloeit; investeringen worden minder aantrekkelijk en verhuisketens kunnen stilvallen (Drijgers & Van Leeuwen, 2013). Drijgers & Van Leeuwen (2013, p. 118) geven aan dat 'de onderkant van de markt' als eerste wordt beïnvloed door leegstand. Vroeg-naoorlogse wijken, woningen en complexen met een verstoorde prijs-kwaliteit verhouding (daterend uit begin jaren tachtig) en kleine dorpen in de periferie lijken het meest te worden getroffen door de leegstandsproblematiek. Leegstand reflecteert zodoende het resultaat van het woonkeuzegegedrag van mensen (Van Dam e.a., 2006).

Leegstaand vastgoed kan leiden tot fysiek verval van de leefomgeving (Van Dam e.a., 2006). Van Dam e.a. (2006) geven aan dat leegstaande panden de uitstraling van de fysieke leefomgeving negatief beïnvloeden. Leegstand kan problematisch zijn wanneer het leidt tot een ondermijning van het woongenot en verrommeling van de leefomgeving (Drijgers & Van Leeuwen, 2013). Hieruit kunnen sociale problemen voortvloeien zoals vandalisme en gevoelens van ontevredenheid of onveiligheid bij bewoners (Van Dam e.a., 2006). Hanna e.a. (2009) hebben onderzoek verricht naar de sociale gevolgen van leegstand in Merritt, een kleine stad met ongeveer 8000 inwoners (Merritt, 2015). Deze plaats in Canada heeft te maken met fysiek verval in het centrum door het wegtrekken van bedrijven en winkels naar de rand van de stad (Hanna e.a., 2009). Merritt kent een vicieuze cirkel van sociaal en fysiek verval, met als gevolg 'a decline in community landscape and perhaps a weaker 'sense of place' and environmental functionality' (Hanna e.a., 2009, p. 40). De omvang van de leegstand in de onderzochte Drentse dorpen is echter kleiner dan in Merritt. Het is te verwachten dat het effect van leegstand in Drenthe op de 'sense of place' van bewoners daarom geringer zal zijn. Een meer passende vergelijking kan worden gemaakt met het dorp Ganzedijk (Oost-Groningen). In 2008 was er sprake van de sloop van 57 woningen in het dorp, in verband met toenemende leegstand (Karel, 2012, p. 8). Bewoners waren bang dat deze ontwikkeling de cultuurhistorische en natuurlijke waarden van de regio zou ondermijnen: 'Kleine dorpen kampen met leegstand en verpauperen (...) uiteindelijk is er geen mens meer die de zorg voor landschap, cultuurhistorische elementen en natuur op zich kan nemen' (Actie Comité Ganzedijk Blijft, 2008, p. 26). De oorzaak van fysiek verval wordt hierbij niet gezocht in de 'disorder' benadering, 'social desorganisation' of de 'broken windows theory', maar in de ondermijning van de esthetische en cultuurhistorische identiteit van de regio (Actie Comité Ganzedijk Blijft, 2008; Kleinhans & Bolt, 2010, p. 110). Het plan voor sloop leidde echter tot grote onrust, zoals de oprichting van het actie comité 'Ganzedijk Blijft' laat zien. Het is te verwachten dat de leegstand in de onderzochte Drentse dorpen minder impact heeft op de bewoners, gezien er geen sprake is van massale leegloop en plannen voor sloop. De vraag die rijst is: is de leegstand in Drenthe 'erg genoeg'?

6. Conceptueel model

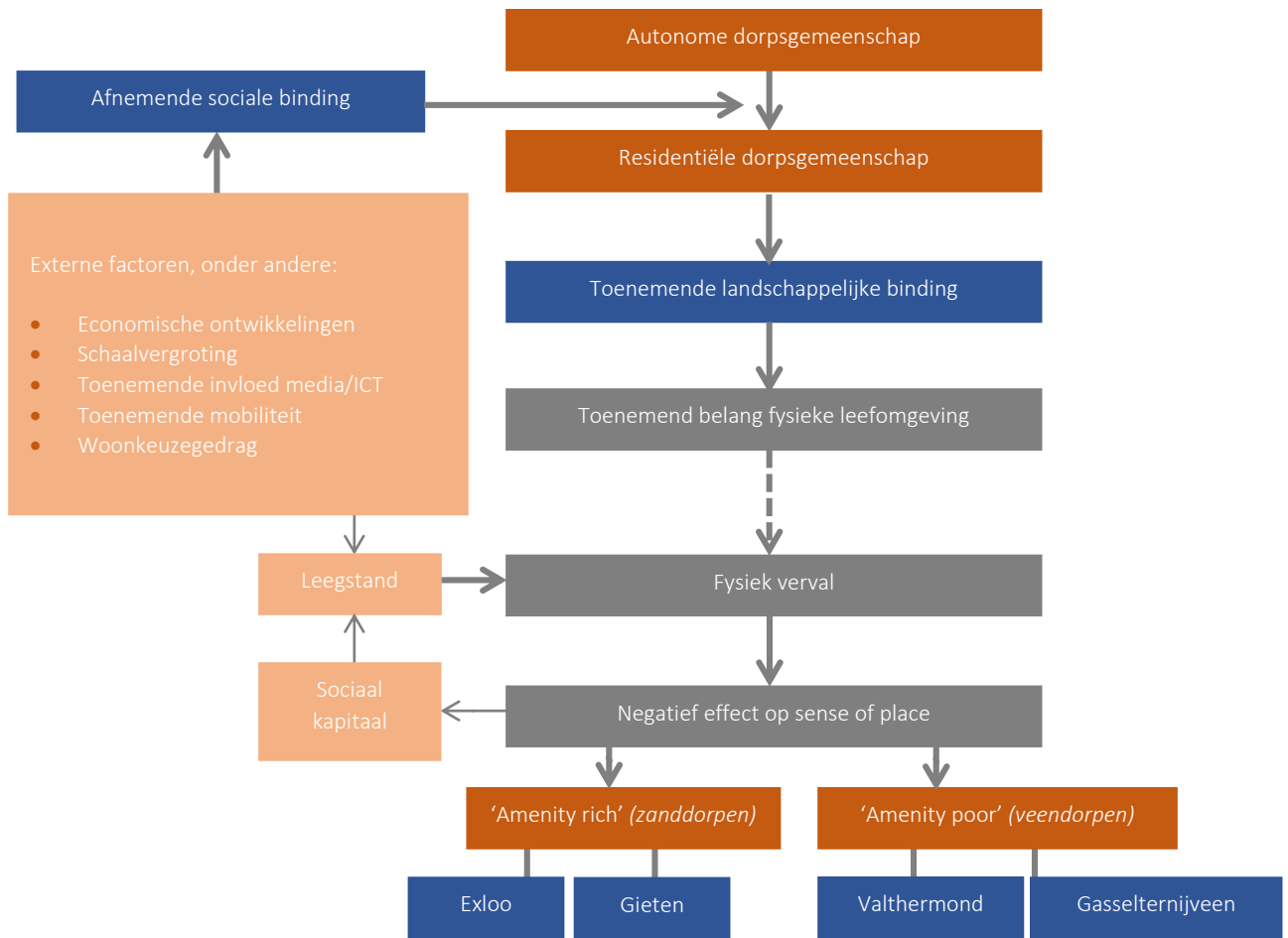
De overgang van de autonome dorpsgemeenschap naar de residentiële dorpsgemeenschap komt voort uit de afnemende sociale binding die dorpsbewoners ervaren (figuur 3) (Thissen, 2009; Vermeij & Steenbekkers, 2015). Diverse externe factoren liggen ten grondslag aan deze afnemende sociale binding, zoals economische ontwikkelingen en het woonkeuzegedrag van mensen.

De overgang naar de residentiële dorpsgemeenschap heeft gezorgd voor een toenemende landschappelijke binding bij bewoners en daarmee een toenemend belang van de fysieke leefomgeving (Thissen, 2009; Vermeij & Steenbekkers, 2015). Wanneer de fysieke leefomgeving in verval raakt door bijvoorbeeld leegstand, is het te verwachten dat dit een negatief effect heeft op de plaatsbinding van bewoners ('sense of place'). Dit kan tevens negatieve gevolgen hebben voor het sociaal kapitaal in een gebied, wanneer het onwenselijk wordt om op een dergelijke plaats te blijven wonen. Het wegtrekken van de bevolking kan meer leegstand tot gevolg hebben waardoor een negatieve vicieuze cirkel ontstaat (Van Dam e.a., 2006). Deze relatie is met dunne pijlen weergegeven omdat deze niet als zodanig centraal staat in het onderzoek (figuur 3).

Wel is onderscheid gemaakt tussen zand- en veendorpen, vanwege de sociaal-economische verschillen die er tussen beide typen dorpen bestaan. Deze sociaal-economische verschillen vinden hun oorsprong in de ontstaansgeschiedenis van zand- en veendorpen (zie paragraaf 7.1) en de verschillen in 'rural amenities' die deze dorpen kenmerken (Argent e.a., 2007, p. 218; De Groot & Schonewille, 2012). Argent e.a. (2007, p. 218) beschrijven 'amenities' als een tweedelig concept: 'the attractiveness or otherwise of the general environment in which it is set' en 'the qualities or facilities of the locale itself'. Het gaat hierbij om de 'hedonic, or pleasurable aspects associated with natural and man-made features of rural areas, to include wilderness, agricultural landscapes, historic structures and cultural traditions' (Marcouiller e.a., 2002, p. 516). De waardering van rurale 'amenities' is een subjectief proces, afhankelijk van voorkeuren en persoonskenmerken (zoals geslacht en de sociaal-economische status) van mensen (Argent e.a., 2007). Zandgebieden worden in het onderzoek aangemerkt als 'amenity-rich', omdat ze gemiddeld genomen aantrekkelijker worden gevonden dan veendorpen ('amenity-poor') (De Groot & Schonewille, 2012).

Het is te verwachten dat leegstand in 'het veen' minder impact heeft op 'sense of place' dan in 'het zand', omdat bewoners van veendorpen in beginsel minder plaatsbinding ervaren dan bewoners van zanddorpen (De Groot & Schonewille, 2012). Daarnaast zijn bewoners van fysiek aantrekkelijke dorpen gemiddeld genomen tevredener over hun woonomgeving dan bewoners van minder aantrekkelijke dorpen (Vermeij & Steenbekkers, 2015). Hierbij kan worden verondersteld dat fysiek verval daarom meer impact zal hebben op bewoners van 'het zand' dan op bewoners van 'het veen'.

Figuur 3: Veronderstelde effecten van leegstand op 'sense of place'.

7. Het onderzoek

7.1 Doelstelling en vraagstelling

In de perceptie van dorpsbewoners wordt de kwaliteit van de fysieke leefomgeving steeds belangrijker, mede door de afnemende sociale samenhang binnen dorpen (Thissen, 2009; Vermeij & Steenbekkers, 2015). Tegelijkertijd zorgen regionale economische ontwikkelingen, het woonkeuzegedrag van mensen en de locatiekeuzes van bedrijven voor toenemende leegstand in dorpskernen, wat negatieve gevolgen heeft voor de fysieke ruimte (Van Dam e.a., 2006; Thissen, 2009; PBL & ASRE, 2013). Hieruit blijkt een paradoxaal verband; het belang van de fysieke leefomgeving neemt toe terwijl de kwaliteit ervan afneemt.

Om er achter te komen in hoeverre leegstand daadwerkelijk iets doet met de plaatsbeleving van dorpsbewoners, is onderzoek gedaan in vier Drentse dorpen die op dit moment te maken hebben met leegstand: Exloo, Valthermond, Gieten en Gasselternijveen. De beleving van de bewoners is in kaart gebracht met het concept 'sense of place' (zie hoofdstuk 3). De onderzoeksvraag luidt:

Hoe beïnvloedt leegstand in de dorpskernen van Exloo, Valthermond, Gieten en Gasselternijveen de 'sense of place' van bewoners?

De keuze voor de vier dorpen is tot stand gekomen in overleg met de provincie Drenthe en de gemeenten Aa en Hunze en Borger-Odoorn. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen twee typen dorpen die kenmerkend zijn voor de provincie Drenthe: 'zanddorpen' (hier: Exloo en Gieten) en 'veendorpen' (hier: Valthermond en Gasselternijveen). Dit onderscheid komt voort uit de ontstaansgeschiedenis en de sociaal-economische verschillen die deze dorpen kenmerken. De zanddorpen zijn ontstaan in de Middeleeuwen, welke een stuk ouder zijn dan de veendorpen die in de negentiende eeuw zijn ontstaan tijdens de veenafgravingen. Dankzij deze historische binding is het contact tussen bewoners in zanddorpen van oudsher intensiever dan tussen bewoners in veendorpen (De Groot & Schonewille, 2012). Dit heeft tevens te maken met de bebouwingsstructuur, waarbij de compacte vorm van de zanddorpen onderlinge contacten tussen bewoners beter faciliteert dan de langgerekte lintbebouwing in veendorpen (De Groot & Schonewille, 2012). Behalve de verschillen in sociale samenhang, speelt ook de omgevingskwaliteit een rol. Het zandgebied wordt doorgaans als meer aantrekkelijk beschouwd dan het veengebied met betrekking tot 'rural amenities' (Argent e.a., 2007, p. 218; De Groot & Schonewille, 2012). Hierdoor zijn de huizenprijzen in de zanddorpen hoger, wat een meer vermogende, oudere bevolking aantrekt. De veendorpen zijn juist aantrekkelijk voor jonge gezinnen en mensen met een lagere sociaal-economische positie (De Groot & Schonewille, 2012).

Het onderscheid tussen zand- en veendorpen en de relatief grote fysieke aanwezigheid van leegstand, vormen de criteria voor de selectie van de dorpen. De deelvragen die ten grondslag liggen aan dit onderzoek zijn daarom gericht op de vermeende verschillen tussen de zand- en veendorpen:

- In hoeverre verschilt de 'sense of place' van bewoners ten aanzien van leegstand in Exloo en Gieten?
- In hoeverre verschilt de 'sense of place' van bewoners ten aanzien van leegstand in Valthermond en Gasselternijveen?
- In hoeverre verschilt de 'sense of place' van bewoners ten aanzien van leegstand in zand- en veendorpen?

7.2 Karakterschets onderzoeksgebied

De dorpen Exloo, Valthermond, Gieten en Gasselternijveen zijn gelegen in het Noordoosten van de provincie Drenthe (figuur 4). Het onderzoeksgebied valt gedeeltelijk samen met 'de Veenkoloniën', een regio die zich uitrekt langs de oostelijke flank van de provincies Groningen en Drenthe (Thissen e.a., 2010, p. 430, Rijns & Strijker, 2013, p. 106). Deze regio wordt binnen de nationale context als perifeer gebied beschouwd. De Veenkoloniën krijgen in toenemende mate te maken met het wegtrekken van jongeren, demografische stagnatie en economische achteruitgang (Thissen e.a., 2010). Naar verwachting zal het bevolkingsaantal in deze regio tussen 2010 en 2040 verder dalen (Haartsen & Venhorst, 2009, p. 220).

Figuur 4: Locaties Exloo, Valthermond, Gieten en Gasselternijveen (Drenthe, Nederland).

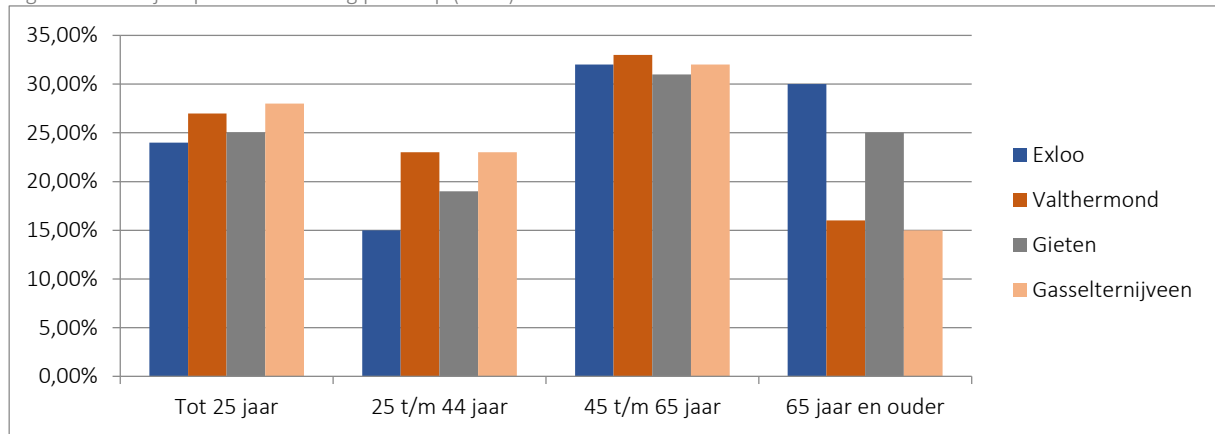
Bron: Piepot (2015).

De dorpen Exloo en Valthermond zijn gelegen in de gemeente Borger-Odoorn (figuur 4). Deze gemeente telde in 2014 ruim 25.000 inwoners (CMO STAMM, 2015, p. 112). Hiervan woonden 1530 personen in het dorp Exloo en 3405 personen in Valthermond (CBS Statline, 2015). De verdeling tussen het aantal mannen en vrouwen was in beide dorpen nagenoeg gelijk (CBS Statline, 2015). Naar verwachting zal het inwonersaantal tussen 2014 en 2044 met 20,0% dalen; hiermee krimpt de bevolking van Borger-Odoorn vrij sterk (CMO STAMM, 2015, p. 112). Het aantal huishoudens blijft volgens de prognose het komende decennium gelijk. In de periode 2024-2044 wordt verwacht dat het aantal huishoudens met 15,0% daalt (CMO STAMM, 2015, p. 113).

De dorpen Gieten en Gasselternijveen zijn gelegen in de gemeente Aa en Hunze (figuur 4). In 2014 kende de gemeente ruim 25.000 inwoners; de prognose voor 2044 is dat dit aantal zal dalen naar ongeveer 22.000 inwoners (CMO STAMM, 2015, p. 92). Naar verwachting ondergaat Aa en Hunze daarmee een grotere bevolkingsdaling vergeleken met het gemiddelde van Drenthe. Tussen 2014 en 2024 zal het aantal huishoudens met ongeveer 4,0% stijgen (CMO STAMM, 2015, p. 93). Vanaf 2024 verwacht men een huishoudensdaling van 6,0% (CMO STAMM, 2015, p. 93). Gieten is aanzienlijk groter dan Gasselternijveen, met respectievelijk 4925 en 1810 inwoners. Net als in Exloo en Valthermond is de verdeling tussen het aantal mannen en vrouwen in beide dorpen nagenoeg gelijk (CBS Statline, 2015).

De sociaal-economische verschillen tussen de zand- en veendorpen zijn zichtbaar in de statistieken van de leeftijdsopbouw en het inkomen van de bevolking. De veendorpen 'Valthermond' en 'Gasselternijveen' kennen een aanzienlijk jongere bevolking dan de zanddorpen 'Exloo' en 'Gieten' (figuur 5). Dit is hoofdzakelijk te zien aan het percentage 65+ers dat woonachtig is in deze dorpen. Dit komt overeen met de veronderstelling dat er op 'het zand' gemiddeld genomen een oudere bevolking woont dan op 'het veen' (De Groot & Schonewille, 2012).

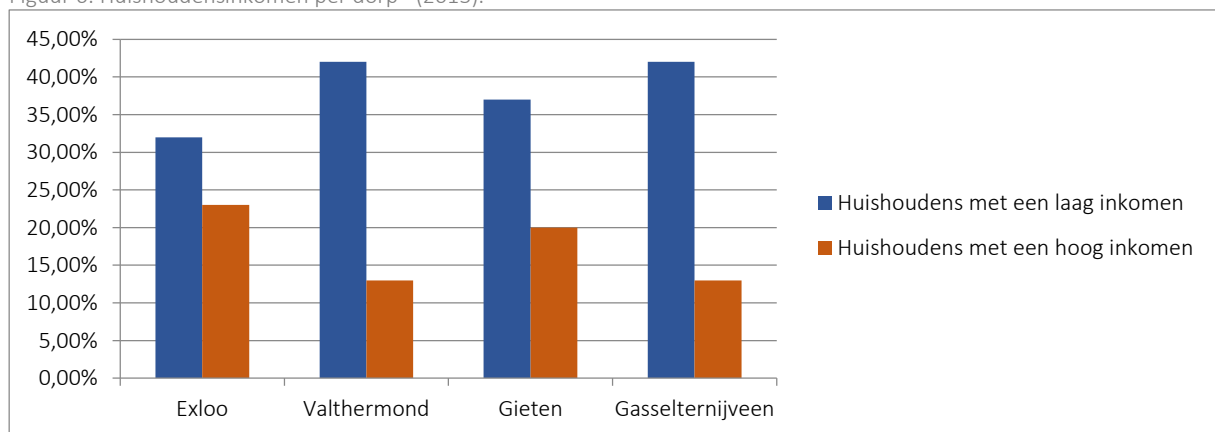
Figuur 5: Leeftijdsopbouw bevolking per dorp (2013).

Bron: CBS Statline (2015).

Daarnaast is te zien dat het percentage huishoudens met een laag inkomen hoger is in de veendorpen dan in de zanddorpen. In de zanddorpen zijn er juist relatief meer huishoudens met een hoog inkomen dan in de veendorpen (figuur 6). Evenals de leeftijdsopbouw komt dit overeen met de veronderstelling dat in de zanddorpen een meer vermogende bevolking woont dan in de veendorpen (De Groot & Schonewille, 2012).

Figuur 6: Huishoudensinkomen per dorp* (2013).

Bron: CBS Statline (2015).

* Indeling op basis van persoonlijk inkomen. Onder 'laag inkomen' vallen de huishoudens die behoren tot de 40,0% laagste inkomens, onder 'hoog inkomen' vallen de huishoudens die behoren tot de 20,0% hoogste inkomens.

7.3 Operationalisering begrippen

- (Dorps)bewoners

Met 'bewoners' worden personen bedoeld die woonachtig zijn binnen de administratieve eenheden van de dorpen Exloo, Valthermond, Gieten en Gasselternijveen. Dit kan zowel binnen als buiten de bebouwde kom zijn.

- Dorpskernen

De provincie Drenthe hanteert niet één enkele definitie van het begrip 'dorpskern' (Harry van der Meer, persoonlijke communicatie, 23 juni 2015). Binnen het onderzoek wordt het hele gebied binnen de bebouwde kom als 'dorpskern' beschouwd.

- Leegstand

Accordino & Johnson (2000, p. 301) definiëren leegstand als 'houses, apartments, commercial and industrial buildings, and lots – that sit and deteriorate, undermining the appearance and economic value of blocks, neighbourhoods and city districts.' Een pand wordt getypeerd als 'leegstaand' wanneer een gebouw ten minste twee jaar geen functie heeft vervuld (Accordino & Johnson, 2000). Het onderzoek beschouwt alle leegstaande panden welke aanwezig zijn in de bebouwde kom (ten tijde van het veldwerk) als mogelijk van invloed op de 'sense of place' van bewoners. De aard of duur van de leegstand is hierbij niet van belang.

- Sense of place

'Sense of place' wordt door Jorgensen and Stedman (2001, p. 233) gedefinieerd als 'the meaning attached to a spatial setting by a person or group.' Het concept kan worden opgedeeld in verschillende dimensies, waaronder 'place identity', 'place attachment', 'place dependence' en 'place satisfaction' (Jorgensen & Stedman, 2001; Stedman, 2003a). Hier wordt 'sense of place' onderverdeeld in 'place identity', 'place attachment' en 'place dependence' (zie hoofdstuk 3) (Jorgensen & Stedman, 2001).

- Veendorp(en)

Veendorpen zijn lintdorpen met een langgerekte bebouwingstructuur. Deze dorpen zijn tijdens de periode van de vervening ontstaan. De ontstaansgeschiedenis gepaard met de lintbebouwing zorgt ervoor dat de sociale samenhang in deze dorpen minder goed ontwikkeld is dan in zanddorpen (De Groot & Schonewille, 2012). Valthermond en Gasselternijveen (provincie Drenthe) zijn de veendorpen die centraal staan in het onderzoek.

- Zanddorp(en)

Zanddorpen zijn esdorpen met een compacte bebouwingstructuur, welke in de Middeleeuwen zijn ontstaan als agrarische gemeenschappen. De sociale samenhang tussen bewoners is van oorsprong sterk (De Groot & Schonewille, 2012). De zanddorpen die in dit onderzoek centraal staan zijn Exloo en Gieten, beide gelegen in de provincie Drenthe.

7.4 Wetenschappelijke relevantie

Plaatsbinding versterkt de identiteitsvorming van het individu en de gemeenschap. Het bevordert de familiariteit met een bepaalde plaats en stimuleert het gevoel van veiligheid en zekerheid onder bewoners. Plaatsbinding is echter geen vast gegeven; de verandering van de leefomgeving en de ontwikkeling van huishoudens door de tijd kunnen de plaatsbinding van individuen en groepen mensen doen veranderen (Brown e.a., 2003). Eén van deze veranderingen is de toenemende hoeveelheid leegstand. Literatuuronderzoek heeft uitgewezen dat er nagenoeg geen publicaties beschikbaar zijn die leegstand in verband brengen met 'sense of place'. Het onderzoek naar de onderlinge relatie kan bijdragen aan de vorming van nieuwe informatie, waarbij de link wordt gelegd tussen leegstaand vastgoed en de beleving van bewoners in rurale woonmilieus.

Daarnaast geeft Stedman (2003b) aan dat er minder kwantitatief dan kwalitatief onderzoek is verricht naar 'sense of place'. Nieuw kwantitatief empirisch onderzoek kan op deze wijze bijdragen aan de methodiek die betrekking heeft op het kwantitatief meetbaar maken van 'sense of place'.

7.5 Maatschappelijke relevantie

Leegstand wordt als een steeds groter probleem beschouwd in Nederland. Bevolkingskrimp, digitalisering en schaalvergroting zorgen ervoor dat het aantal leegstaande gebouwen stijgt (Omgevingsvisie provincie Drenthe, 2014). Om leegstand in rurale gebieden tegen te gaan, wil de provincie Drenthe 1,4 miljoen euro investeren in gebieden die hiermee te maken krijgen (Provincie Drenthe, 2014). Daarom is het van belang om te weten hoeveel impact leegstand daadwerkelijk heeft op de perceptie van bewoners. Letitia van der Merwe (persoonlijke communicatie, 3 december 2014) heeft aangegeven dat het huidige beleid moeilijk laat uitleggen dat leegstand ook een belevingskant zou kunnen hebben. Deze studie kan een bijdrage leveren aan nieuwe informatie die geïmplementeerd kan worden in het beleid ten aanzien van leegstand in de provincie Drenthe.

8. Methoden

8.1 Sense of place

'Sense of place' kan meetbaar worden gemaakt met kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden (Stedman, 2003b). Bij kwantitatief onderzoek maakt de onderzoeker gebruik van vooraf gedefinieerde vragen en onderwerpen. Bij kwalitatief onderzoek zijn de vragen en onderwerpen die aan bod komen afhankelijk van de interactie tussen de onderzoeker en respondent (Boeije e.a., 2009). De data die wordt verkregen verschilt voor beide onderzoeksmethoden. Kwantitatieve data is gebaseerd op numerieke variabelen, kwalitatieve data komt voort uit niet-numerieke informatie, zoals teksten, video's en foto's (Trochim, 1999).

Beide vormen van dataverzameling zijn toegepast bij eerder onderzoek naar 'sense of place' (Stedman, 2003b). Stedman (2003b) geeft aan dat een combinatie van beide methoden het probleem van beperkte generaliseerbaarheid (bij kwalitatief onderzoek) en de mismatch tussen 'sense of place' theorie en empirisch onderzoek (bij kwantitatief onderzoek) kan ondervangen. Het onderzoek naar de beleving van leegstand combineert een kwantitatieve onderzoeksmethode (enquête) met een kwalitatief element, een vorm van 'mental mapping'.

8.2 Dataverzameling en verantwoording

Ter voorbereiding op het veldwerk is contact gezocht met de dorpsraden van de dorpen Exloo, Gieten en Gasselternijveen. Valthermond bleek geen dorpsraad meer te hebben; ter compensatie is contact gezocht met het plaatselijke buurthuis 't Brughuus'. Het bestuur van de dorpsraden is ingelicht over de kern en het doel van het onderzoek, waarna in twee van de vier dorpen actieve medewerking is verleend. In Exloo hebben voor en tijdens het veldwerk twee gesprekken plaatsgevonden, één met de voorzitter en één met de penningmeester van 'Stichting Exloo Vooruit'. Tijdens deze gesprekken is in kaart gebracht waar in het dorp leegstaande panden te vinden zijn en op welke locaties het beste zou kunnen worden geënuquêteerd. In Gasselternijveen vond gedurende het onderzoek een dorpsraadvergadering plaats. Bij het bijwonen van deze vergadering zijn vijftientig enquêtes uitgedeeld aan de aanwezige leden van de dorpsraad. Hierbij was enkel het bestuur op de hoogte van de precieze aard van het onderzoek (de beleving van leegstand). Tijdens de dorpsraadvergadering in Gasselternijveen is niet in kaart gebracht waar de meeste leegstand in het dorp te vinden is, omdat dit niet kon worden ingepast in de agenda. De communicatie met de dorpsraad van Gieten verliep moeizamer. In eerste instantie zou ook hier tijdens het veldwerk een dorpsraadvergadering plaatsvinden; dit bleek achteraf enkel een bestuursvergadering te zijn. Deze bijeenkomst is derhalve niet bezocht, tevens vanwege de gebrekkige communicatie die voortvloeide uit de eerst gemaakte afspraak. In Valthermond is telefonisch contact gezocht met ontmoetingcentrum 't Brughuus'. Herhaaldelijk bellen en mailen heeft niks opgeleverd en bij twee bezoeken bleek 't Brughuus' steeds gesloten te zijn. Zodoende zijn de leegstandlocaties in de andere dorpen gedefinieerd door de gemeenten Aa en Hunze, Borger Odoorn en de leden van het team 'Ruimtelijke Ontwikkeling' van de provincie Drenthe.

De doelpopulatie van het onderzoek betreft de inwoners van de dorpen Exloo, Valthermond, Gieten en Gasselternijveen. De operationele populatie bestaat uit personen die *zelf* hebben aangeven inwoner te zijn van één van de betreffende dorpen. Vanwege de korte tijdsduur van het onderzoek, is ervoor gekozen om de enquête op een efficiënte en snelle manier voor te kunnen leggen aan de bewoners van de dorpen. De huis-aan-huis methode is zoveel mogelijk vermeden, omdat dit een zeer tijdrovende en arbeidsintensieve methode is om ingevulde enquêtes te verkrijgen. Met deze reden is ervoor gekozen om de steekproef te trekken uit de bewoners die zich op het moment van enquêteren in de (semi)publieke ruimte begaven. Respondenten zijn op verschillende tijdstippen en locaties in het dorp benaderd, om zo een redelijke afspiegeling te verkrijgen van de doelpopulatie. Hiermee is beoogt om het mogelijk selectieve karakter van de dataverzameling te ondervangen. De wens om bij zoveel

mogelijk (sport)verenigingen en dorpsraden langs te gaan is moeilijk uitvoerbaar gebleken. Ondanks meermaals bellen en mailen hebben veel verenigingen niet gereageerd. Daarnaast liepen veel sportverenigingen ten tijde van het veldwerk tegen het einde van het sportseizoen, waardoor er nog weinig activiteiten plaatsvonden op de clubs. Zo goed als mogelijk is geprobeerd om respons te verkrijgen in de (semi)publieke ruimte. De verkregen data wordt daarom bij de analyse als a-select beschouwd.

Het enquêteren heeft plaatsgevonden in de maanden mei en juni. De eerste 25 enquêtes zijn ingevuld tijdens de dorpsraadvergadering in Gasselternijveen op donderdagavond 7 mei. Het tweede enquête moment vond plaats op maandagochtend 18 mei bij de plaatselijke supermarkt en de basisschool (17 enquêtes). Op dinsdag 19 mei is geënuquêteerd in Exloo en Valthermond. Bij de plaatselijke supermarkt en andere lokale ondernemers zijn respectievelijk 28 en 23 enquêtes opgehaald. Op donderdag 21 mei is geënuquêteerd in Gieten. Hier is geënuquêteerd in het plaatselijke winkelcentrum nabij de wekelijkse markt. Hier zijn in totaal 44 enquêtes verzameld, waarvan drie respondenten afkomstig waren uit Gasselternijveen. Op vrijdag 22 mei is opnieuw geënuquêteerd in Exloo (bij de plaatselijke supermarkt) en Valthermond (huis-aan-huis), wat heeft geresulteerd in respectievelijk 41 en zes enquêtes. Op woensdagavond 27 mei is een bezoek gebracht aan de voetbal- en tennisvereniging van Gasselternijveen. Dit heeft nog eens 38 enquêtes opgeleverd. Het laatste enquête moment vond plaats op 1 juni 2015 in Exloo. Een bezoek aan de plaatselijke zangvereniging heeft vijf extra respondenten uit Exloo en twee respondenten uit Valthermond opgeleverd.

8.3 Enquête

Er zijn vier versies van de enquête vervaardigd om deze geschikt te maken voor de vier onderzochte dorpen (bijlagen 1, 2, 3 en 4). Hoewel het onderzoek zich richt op de beleving van leegstand, is ervoor gekozen om ook te vragen naar de beleving van nieuwbouw. Dit verkleint de kans op sociaal wenselijke antwoorden en houdt de vraagstelling neutraal (Dirk Strijker, persoonlijke communicatie, 6 mei 2015).

De enquête is opgebouwd uit een viertal onderdelen. Het eerste gedeelte beslaat twee vragen, bestaande uit een 'mental mapping' opdracht. Mental mapping wordt gedefinieerd als 'a cognitive representation of the nature and attributes of the spatial environment' (Downs & Stea, 1973, p. 79). Met deze methode kan (letterlijk) in kaart worden gebracht hoe respondenten vanuit hun eigen ervaringen de directe leefomgeving beleven (Bogâç, 2009). Respondenten is gevraagd om de drie mooiste en drie minst mooie plaatsen in het dorp aan te geven op een kaart. Deze methode is geïnspireerd op 'Toolboek Rondje Rand', ontwikkeld door Wolff en Van Assen (2014). Uit deze vraagstelling moest blijken of de gemarkeerde plaatsen overeenkomen met de leegstandlocaties in de dorpen. Daarnaast diende de kaart om respondenten te enthousiasmeren voor het verder invullen van de vragenlijst. Het tweede onderdeel wordt gevormd door vragen 3 tot en met 6. Vragen 3 en 4 gaan in op de algemene beleving van het dorp, vragen 5 en 6 zijn gericht op nieuwbouw en leegstand. Deze vragen zijn opgesteld om te voorkomen dat er 'te zware' vragen gesteld zouden worden aan het begin van de enquête, waardoor respondenten zouden kunnen afhaken. Daarnaast vormen ze een opstapje naar het derde onderdeel van de enquête, welke de kern vormt van het onderzoek naar 'sense of place'. Dit gedeelte bestaat uit 18 stellingen, gebaseerd op Jorgensen en Stedman (2001) en Stedman (2003a). Deze conceptualisering van 'sense of place' is recentelijk gebruikt door Rijnks en Strijker (2013) om verschillende componenten van 'sense of place' te kunnen onderscheiden (place identity, place attachment en place dependence). De stellingen beogen te meten in hoeverre bewoners zich identificeren met het dorp (place identity), zich verbonden voelen met het dorp (place attachment) en in welke mate het dorp een rol vervult in de functionaliteit voor bewoners (place dependence), in relatie tot leegstand en nieuwbouw (Jorgensen & Stedman, 2001, p. 234). De begrippen 'leegstand' en 'nieuwbouw' zijn bewust niet gedefinieerd in de enquête, om te voorkomen dat de vragenlijst sturend zou werken op de antwoorden van de respondenten. Op deze wijze is het risico op sociaal wenselijke antwoorden verkleind. De interpretatie van beide begrippen is daarmee afhankelijk gebleven van de respondenten. Het vierde gedeelte van de enquête vroeg naar enkele persoonskenmerken van de

respondenten, omdat 'sense of place' kan variëren voor demografische variabelen. Sommige studies laten een verschil zien in de 'sense of place' van mannen en vrouwen, waarbij vrouwen een sterkere plaatsbinding ervaren dan mannen (Mesch & Manor, 1998; Hidalgo & Hernández, 2001). Andere studies tonen aan dat leeftijd, de lengte van bewoning en opleidingsniveau van invloed zijn op 'sense of place' (Mesch & Manor, 1998; Kam & Pong, 2005; Lewicka, 2005). Het bezit van een koopwoning heeft tevens een positieve invloed op de 'place attachment' van bewoners, omdat huizenbezitters gemiddeld vaker financieel investeren in hun leefomgeving, meer sociale contacten hebben in de buurt en minder snel verslechterde wijken verlaten dan huurders (Brown e.a., 2003).

8.4 Analyse

De verkregen data van de eerste twee vragen is geanalyseerd met behulp van Microsoft Paint. De mooiste en lelijkste locaties welke zijn aangekruist door de respondenten, zijn per dorp gevisualiseerd in één kaart. De groene cirkels geven de mooiste plaatsen aan, de rode cirkels geven de lelijkste plaatsen aan. De meest in het oog springende locaties zijn na het 'in kaart brengen' bezocht, om zo de uitkomsten beter te kunnen interpreteren (figuren 8, 12, 15 en 20). Ter illustratie en onderbouwing zijn tevens foto's gemaakt op deze locaties (figuren 9-11, 13, 14, 16-19, 21, 22; bijlagen 32-35). De foto's zijn genomen op donderdag 16 juli 2015.

De vragen 3 tot en met 12 zijn geanalyseerd met SPSS Statistics. Statistische analyse is te gebruiken voor een groot aantal onderzoekseenheden (hier: N=229) en maakt patronen en causale verbanden binnen een dataset zichtbaar. Daarnaast kunnen de uitkomsten op basis van demografische variabelen worden vergeleken. Hierbij kan niet worden onderscheiden *waarom* er verschillen bestaan tussen de onderzoekseenheden, maar wel *op welke manier* deze verschillen tot uiting komen (Yang, 2010).

Om de steekproef voldoende groot te maken, is ervoor gekozen om de enquêtes van de zanddorpen en de veendorpen zoveel mogelijk samen te nemen. In de resultaten zal hoofdzakelijk verwezen worden naar 'het zand' en 'het veen', wat een optelsom is van beide typen dorpen. Dit maakt parametrische toetsing mogelijk (De Vocht, 2010). Het eerste gedeelte van de analyse wordt gevormd door een beschrijving van de dataset, gevolgd door de kaartenanalyse voortkomend uit de 'mental mapping' opdracht. De kern van het onderzoek bestaat uit een regressieanalyse, waarbij de stellingen gemeten aan de hand van een Likertschaal gezamenlijk de afhankelijke variabele vormen. In theorie is een Likertschaal ordinaal geschaald, omdat de afstand tussen de vijf verschillende antwoordmogelijkheden (helemaal mee oneens – mee oneens – niet mee eens/niet mee oneens – mee eens – helemaal mee eens) niet per definitie even groot is (Norman, 2010). Het statistiekprogramma onderscheidt echter alleen de nummers die bij de invoer horen. Gezien de afstand tussen de nummers (2, 1, 0, -1, -2) wel gelijk is, mag bij het samennemen van de stellingen de Likertscore als intervalvariabele behandeld worden, welke geschikt is voor een regressieanalyse (De Vocht, 2014, p. 222).

De items krijgen een waarde van 2 tot -2 (2 = Helemaal mee oneens, 1 = Mee oneens, 0 = Niet mee eens, Niet mee oneens, -1 = Mee eens, -2 = Helemaal mee eens), welke worden gecombineerd tot één score. Negatief geformuleerde stellingen zijn in omgekeerde volgorde gecodeerd (-2 = Helemaal mee oneens, -1 = Mee oneens, 0 = Niet mee eens, Niet mee oneens, 1 = Mee eens, 2 = Helemaal mee eens). Na het optellen van de scores kan worden afgeleid of de respondenten een negatieve of positieve houding hebben aangenomen tegenover het gemeten construct (hier: 'sense of place' in relatie tot leegstand/nieuwbouw) (De Vocht, 2014). Een positieve score (0 tot 2) geeft aan dat leegstand weinig tot geen invloed heeft op 'sense of place', een score van <0 tot -2 geeft aan dat leegstand/nieuwbouw wel een negatieve invloed heeft op 'sense of place'.

Het voordeel van een Likertschaal is dat meerdere items gecombineerd worden voor het meten van één concept. De kans op systematische fouten neemt daardoor af. Het samennemen van meerdere stellingen kent echter ook beperkingen (zie paragraaf 8.5). Daarnaast kan de betrouwbaarheid van de Likertschaal worden gemeten door het uitvoeren van een betrouwbaarheidsanalyse (Cronbach's alpha) (zie paragraaf 10.5) (De Vocht, 2014, p. 222).

8.5 Methodologische beperkingen

Het gebruik van statistiek als onderzoeksmethode heeft tevens beperkingen. Statistische analyse laat zien hoe de onderzoekseenheden op één moment 'scoren'; veranderingen door de tijd heen worden niet gemeten. Enkelvoudig afgenomen enquêtes leveren zodoende statische gegevens op (Yang, 2010). Bij verschillende momenten van dataverzameling is de mogelijkheid om dynamische processen te herkennen beperkt. Door de verandering van de onderzoekseenheden wordt mogelijk niet dezelfde populatie gerepresenteerd (Yang, 2010).

Verder zijn er beperkingen ten aanzien van het gebruik van een Likertschaal. Allereerst bestaat de kans dat respondenten sociaalwenselijke antwoorden geven, wat de validiteit van de data kan ondermijnen. Daarnaast zijn respondenten geneigd om extreme antwoordmogelijkheden te mijden. Voor de analyse geldt dat het totaal van de Likertscore niets zegt over de onderlinge verdeling van de respondenten. Eenzelfde Likertscore betekent niet dat de respondenten eenduidig scoren op dezelfde individuele items (De Vocht, 2014). Of dit het geval is voor het onderzoek naar de beleving van leegstand, wordt nader beschreven in paragraaf 10.5. Het laatste bezwaar is dat de stellingen met eenzelfde zwaarte worden meegenomen in de analyse. Het belang van stellingen kan in de werkelijkheid verschillen (De Vocht, 2014). De Likertschaal die wordt gebruikt voor dit onderzoek, relateert bovendien 'sense of place' direct aan leegstand. Om de omvang van de enquête te beperken, is ervoor gekozen geen nulmeting uit te voeren. Er wordt dus verondersteld dat er zoiets bestaat als 'sense of place' onder dorpsbewoners, terwijl dit niet van tevoren is vastgesteld.

9. Ethiek

9.1 Theoretische benadering

Onderzoeken waarbij mensen zijn betrokken worden in toenemende mate getoetst aan ethische voorwaarden (Boeije e.a., 2009). Ethische commissies beoordelen een onderzoeksplan om te voorkomen dat het onderzoek schade berokkent aan betrokken organisaties en personen (Boeije e.a., 2009). Daarnaast wordt van onderzoekers zelf verwacht dat zij aandacht besteden aan ethiek met betrekking tot de beslissingen en gevolgen die voortkomen uit het onderzoek, voor zover die van tevoren kunnen worden geïdentificeerd (Boeije e.a., 2009).

Het *Belmont Report* dat is opgesteld in 1979 geeft drie basisprincipes voor ethiek in sociaal onderzoek: 'respect of persons', 'benefice' en 'justice' (Hennink e.a., 2011, p. 63). Hierbij worden vijf concrete thema's beschreven, rekening houdend met de drie basisprincipes voor ethische kwesties. Allereerst dienen participanten correct en begrijpelijk te worden ingelicht over het onderzoek, alvorens zij kunnen beslissen om vrijwillig deel te nemen (informed consent) (Hennink e.a., 2011, p. 63). Ten tweede hebben participanten de mogelijkheid om zelf aan te geven op welke wijze zij willen deelnemen aan het onderzoek en mogen zij op elk moment deelname weigeren (self-determination) (Hennink e.a., 2011, p. 63). Ten derde zijn onderzoekers verplicht om de risico's voor deelnemende individuen zo klein mogelijk te houden. Zij mogen geen schade toebrengen aan hun participanten (minimization of harm) (Hennink e.a., 2011, p. 63). Daarnaast dient de anonimiteit van de deelnemers te worden gewaarborgd (anonymity) (Hennink e.a., 2011, p. 63). Ten vijfde wordt van onderzoekers verwacht dat zij de verkregen data vertrouwelijk verwerken (confidentiality) (Hennink e.a., 2011, p. 63). 'Confidentiality' is echter lastig te waarborgen, omdat onderzoeksresultaten veelal worden gepubliceerd (Hennink e.a., 2011, p. 71).

9.2 Ethiek binnen het onderzoek

De partijen die een bijdrage hebben geleverd aan het onderzoek zijn de provincie Drenthe, de gemeenten Aa en Hunze en Borger-Odoorn, commerciële en publieke instellingen (zoals lokale dorpsverenigingen, supermarkten en (voetbal)verenigingen) en de bewoners van de dorpen Exloo, Valthermond, Gieten en Gasselternijveen. 'Informed consent' is gewaarborgd door alle betrokken partijen zo volledig mogelijke informatie te verstrekken over het onderzoek. De doel- en vraagstelling zijn bij aanvang van het onderzoek gecommuniceerd richting de provincie Drenthe, de betrokken gemeenten, het bestuur van de dorpsraden en de verenigingen. De betrokken gemeenten zijn in kennis gesteld over de uitvoer van het onderzoek in het kader van een stage bij de provincie Drenthe. De respondenten zijn voor aanvang van de enquête zowel mondeling als schriftelijk geïnformeerd over de aard van het onderzoek.

Alle benaderde partijen hebben de mogelijkheid gekregen om deelname aan het onderzoek te weigeren (self-determination). Op semi-openbare locaties zoals nabij supermarkten, scholen en verenigingen is alvorens het enquêteren toestemming gevraagd voor het uitdelen van de vragenlijsten. De benaderde bewoners hebben de keuze gekregen om al dan niet mee te werken aan het onderzoek. De manier waarop respondenten de mogelijkheid kregen te participeren (door middel van het invullen van een vragenlijst), is duidelijk vooraf gecommuniceerd. Om zo min mogelijk 'schade' toe te brengen aan de respondenten, is vooraf verteld dat het onderzoek zich richt op de beleving van het eigen dorp. Wanneer bewoners sterke, confronterende emoties bij het dorp zouden ervaren, hebben zij de mogelijkheid gekregen om van deelname af te zien. De anonieme verwerking van de verkregen data (anonymity) is gegarandeerd en schriftelijk bevestigd in de introductie van de enquête. 'Confidentiality' kan niet worden gewaarborgd, omdat de masterscriptie wordt gepubliceerd op de website van de Rijksuniversiteit Groningen en tevens ter beschikking wordt gesteld aan de provincie Drenthe. Beide partijen zijn wel genoemd in de introductie van de enquête, zodat de opdrachtgever (Rijksuniversiteit Groningen) en partner (provincie Drenthe) bekend waren bij de respondenten.

9.3 Conflicterende interesses

De belanghebbenden binnen dit onderzoek zijn de student, de Rijksuniversiteit Groningen en de provincie Drenthe. Het volbrengen van dit onderzoek heeft als hoofddoel de student te laten slagen voor de opleiding Culturele Geografie. Naar verwachting ligt de interesse van de universiteit bij de kwaliteit van het eindproduct. De provincie Drenthe is voornamelijk geïnteresseerd in de resultaten van het onderzoek. Deze belangen kunnen een versterkende uitwerking hebben. Een goed uitgevoerd onderzoek draagt bij aan duidelijke resultaten, een kwalitatief goed eindproduct en daarmee het slagen van de student.

De resultaten die zijn voortgekomen uit dit onderzoek kunnen conflicteren met de beleidsvoering van de provincie Drenthe, ten aanzien van de omgang met leegstand. De kans bestaat dat de resultaten het gevoerde/te voeren beleid van de provincie niet ondersteunen. De provincie is echter vrij om al dan niet gebruik te maken van de inzichten.

10. Resultaten

10.1 Profiel respondentent

Het onderzoek naar de beleving van leegstand is uitgevoerd in de dorpen Exloo, Valthermond, Gieten en Gasselternijveen. Uit deze dorpen hebben 229 respondenten deelgenomen aan de enquête. Hiervan zijn 116 respondenten afkomstig uit 'het zand' en 113 respondenten afkomstig uit 'het veen' (bijlage 5). Het aandeel respondenten per dorp is niet evenredig verdeeld. De meeste respondenten zijn inwoners van Gasselternijveen; de minste respondenten zijn woonachtig in Valthermond (tabel 1; bijlage 6).

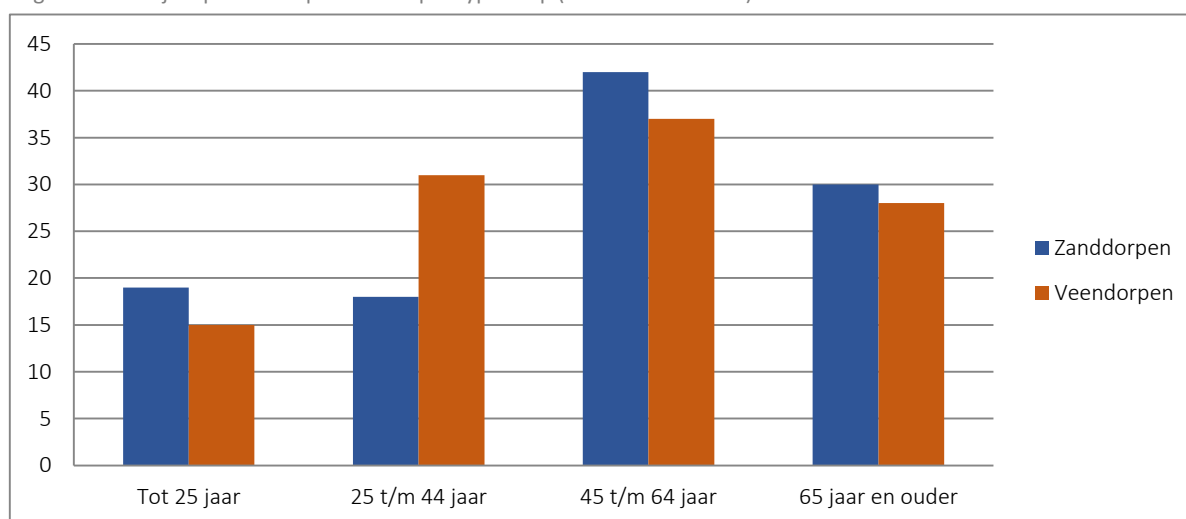
Tabel 1: Verdeling respondenten per dorp.

Dorp	Aantal	%
Exloo	74,0	32,3
Valthermond	33,0	14,4
Gieten	42,0	18,3
Gasselternijveen	80,0	34,9

Het aandeel mannen en vrouwen is nagenoeg gelijk. Van de 229 respondenten is 45,0% vrouw en 51,5% man (bijlage 7). Acht respondenten hebben geen geslacht genoteerd. Het onderscheid tussen zand- en veendorpen laat zien dat het merendeel van de respondenten uit 'het zand' vrouw is (64,5%). Bij de veendorpen zijn juist de mannen in de meerderheid (57,7%) (bijlage 8).

De leeftijdsopbouw van de respondenten concentreert zich binnen de leeftijdscategorie van 45 tot en met 64 jaar (35,9%) (bijlage 15). Binnen deze leeftijdscategorie valt ook de gemiddelde leeftijd van de respondenten (49,1 jaar). Hierbij is de jongste respondent 14 jaar en de oudste respondent 85 jaar (bijlage 17). 14,8% van de respondenten is jonger dan 25 jaar en 25,3% is 65 jaar of ouder (bijlage 15). In 'het veen' is het aantal respondenten van 25 tot en met 44 jaar relatief groot in vergelijking met 'het zand' (figuur 7). Negen respondenten hebben geen leeftijd genoteerd.

Figuur 7: Leeftijdsopbouw respondenten per type dorp (absolute aantallen).

Meer dan 50,0% van de respondenten heeft als hoogste opleiding middelbaar onderwijs afgerond. 34,1% heeft een diploma ontvangen voor het hoger onderwijs; slechts een klein gedeelte van de respondenten heeft geen opleiding of enkel lager onderwijs gevolgd (8,6%) (bijlage 9). Bij het vergelijken van de zand- en veendorpen blijkt dat er in de veendorpen meer respondenten wonen met geen of een lage opleiding (11,7%) dan in de zanddorpen (5,5%) (bijlage 10). Het aandeel hoger opgeleiden is nagenoeg gelijk. In hoeverre dit correspondeert met het gemiddelde opleidingsniveau in de dorpen is niet te achterhalen, omdat hiervan geen cijfers beschikbaar zijn (CBS Statline, 2015).

De respondenten wonen gemiddeld genomen al voor en langere tijd in hun huidige woonomgeving. Ruim 70,0% heeft aangegeven ten minste tien jaar woonachtig te zijn in het eigen dorp. Iets minder dan 20,0% woont één tot en met negen jaar in het dorp. Slechts 3,5% woont korter dan één jaar in het dorp (bijlage 13). Het overige percentage respondenten heeft het aantal woonjaren niet genoteerd. Het minimum aantal woonjaren dat is opgegeven is 0 (wat overeenkomt met korter dan één jaar), het maximum is 79 jaren. Gemiddeld genomen wonen de respondenten 24,9 jaren in het eigen dorp (bijlage 17). De 'nieuwkomers' wonen voornamelijk in 'het veen' (bijlage 14). In 'het zand' en 'het veen' is de meerderheid van de respondenten in het bezit van een koopwoning (73,8%). Huurwoningen worden bewoond door 22,3% van de respondenten. De overige 3,9% van de respondenten heeft geen antwoord geformuleerd (bijlage 11). De verdeling van het aantal respondenten dat in het bezit is van een koopwoning is nagenoeg gelijk in het zand (85) en het veen (84) (bijlage 12). Cijfers uit 2013 laten zien dat het aandeel koopwoningen in het zand feitelijk 68,5% is (CBS Statline, 2015). Het veen heeft relatief minder koopwoningen (61,0%) (CBS Statline, 2015). Ten opzichte van de huurders, zijn de kopers licht oververtegenwoordigd in de dataset.

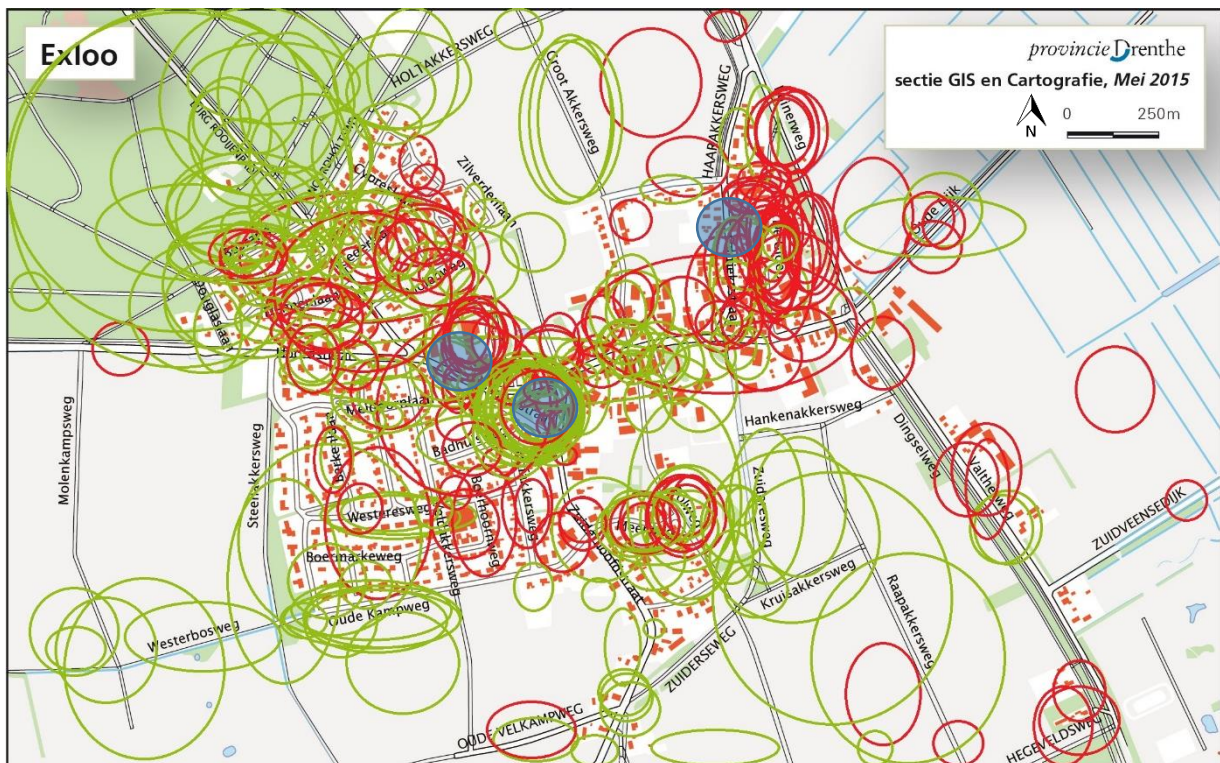
10.2 Kaartenanalyse: het uiterlijk van het dorp

De respondenten hebben op een kaart van het eigen dorp aangegeven welke locaties zij het mooist en het lelijkst vinden in hun eigen woonomgeving. De uitkomsten zijn per dorp gevisualiseerd in één kaart, waarbij de groene cirkels de mooiste plaatsen representeren en de rode cirkels symbool staan voor de lelijkste plaatsen. Met blauwe cirkels is aangegeven waar in deze dorpen een concentratie van leegstand te vinden is (figuren 8, 12, 15 en 20). Het dorp Valthermond is hierop een uitzondering, omdat dit dorp geen concentratie van leegstand kent (Eddy Diekema, persoonlijke communicatie, 10 juni 2015). Leegstaande panden staan hier verspreid 'langs het lint'.

Op de kaart van Exloo zijn duidelijke concentraties te zien van groene en rode cirkels. Als mooiste plaatsen hebben de respondenten veelal het bos (linksboven) en het centrumgebied rond de Schoolstraat gemarkeerd (figuur 8; bijlage 1). Vooral de positieve waardering voor het gebied rond de Schoolstraat is opvallend, omdat hier een concentratie van leegstand te vinden is (figuren 9 en 10). De locaties die de respondenten als lelijk beschouwen, zijn te vinden nabij het midden van de Hoofdstraat en rond de Fabrieksstraat en De Gloep. Deze plaatsen komen overeen met de vooraf gedefinieerde leegstandlocaties (figuur 8). Voor de Hoofdstraat geldt dat de rode cirkels naar alle waarschijnlijkheid niet de leegstandsproblematiek representeren. Bij het invullen van de enquête hebben respondenten regelmatig gerefereerd naar het gemeentehuis/politiebureau. Dit gebouw is relatief vaak door de respondenten angekruist, waaruit blijkt dat het gemeentehuis/politiebureau als één van de lelijkste plaatsen van het dorp wordt beschouwd (figuur 8, bijlage 32).

De concentratie van rode cirkels bij de Fabrieksstraat en De Gloep duiden op een verband met leegstand. Naast de aanwezige bedrijfsgebouwen die een mogelijke verklaring zouden kunnen zijn voor de negatieve waardering, staat aan de Fabrieksstraat een oude melkfabriek leeg (figuur 11). Dit gebouw is sterk verpaupert. De achterzijde van de fabriek is tevens zichtbaar vanaf De Gloep, wat beide straten een rommelige aanblik geeft (figuur 11; bijlage 33). De aanmerking als 'lelijkste plaats' zou hiervan een gevolg kunnen zijn.

Figuur 8: De mooiste en de leukste plaatsen in het dorp Exloo, zoals aangegeven door de respondenten.

Bron (originele kaart): Piepot (2015).

Legenda

- Leukste plaatsen, zoals aangegeven door de respondenten
- Mooiste plaatsen, zoals aangegeven door de respondenten
- Leegstandlocaties
- Bos/beplanting
- Weide/akkerland/overig
- Water
- Bebouwing
- Wegen

Figuur 9: Leegstaande snackbar in het centrum van Exloo (Hoofdstraat, nabij de Schoolstraat).

Bron: eigen foto (2015).

Figuur 10: Leegstaand winkelpand in het centrum van Exloo (Schoolstraat).

Bron: eigen foto (2015).

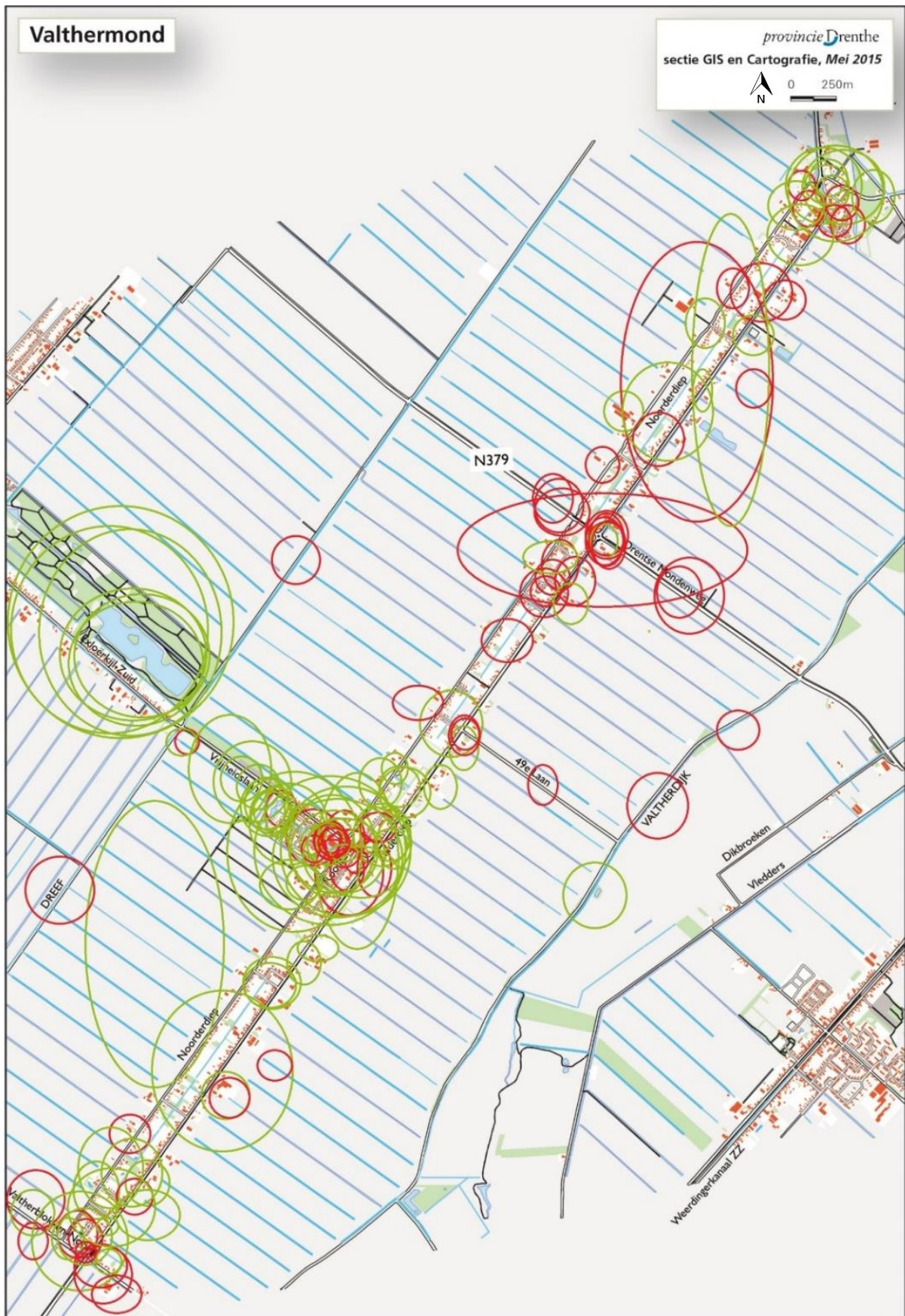
Figuur 11: Leegstaande zuivelfabriek in Exloo (gelegen tussen de Fabrieksstraat en De Gloep).

Bron: eigen foto (2015).

Bij het dorp Valthermond zijn de concentraties van mooie en lelijke plaatsen te vinden rond de kruispunten en in het centrum van het dorp (figuur 12). Het gebied rond Exloërkijl wordt bijzonder goed gewaardeerd. Daarnaast wordt het centrum van Valthermond door de respondenten relatief vaak als mooiste plaats aangewezen. Opvallend is hier de concentratie van rode cirkels in het midden, wat wijst op de locatie van buurthuis 't Brughuus (figuur 12; bijlage 34). De waterpartij achter het buurthuis wordt daarentegen wel positief gewaardeerd. De meningen over de entrees van het dorp lopen uiteen. Zowel 'boven' als 'onder' zijn groene en rode cirkels te zien. De respondenten geven relatief vaak aan dat zij het kruispunt bij de Drentse Mondenweg als lelijk beschouwen. Dit heeft mogelijk te maken met de N379 die hier het dorp kruist. Omdat de leegstand zich verspreid 'langs het lint' bevindt (figuren 13 en 14), is het niet eenvoudig om de antwoorden van de respondenten te vergelijken met de feitelijke leegstandlocaties. Wel laat de kaart met cirkels zien dat langs het lint weinig wordt aangemerkt als mooiste of lelijkste plaats. Hieruit kan worden afgeleid dat de aangegeven locaties naar alle waarschijnlijkheid geen link hebben met leegstand.

Figuur 12: De mooiste en de lelijkste plaatsen in het dorp Valthermond, zoals aangegeven door de respondenten.

Bron (originele kaart): Piepot (2015).

Legenda (figuur 12)

- Lelijkste plaatsen, zoals aangegeven door de respondenten
- Mooiste plaatsen, zoals aangegeven door de respondenten
- Leegstandlocaties
- Bos/beplanting
- Weide/akkerland/overig
- Water
- Bebouwing
- Wegen

Figuur 13: Leegstand voormalig benzinepomp. Een voorbeeld van leegstand 'langs het lint' in Valthermond.

Bron: eigen foto (2015).

Figuur 14: Leegstand voormalig café. Een voorbeeld van leegstand 'langs het lint' in Valthermond.

Bron: eigen foto (2015).

Van de vier onderzochte dorpen is Gieten het grootste dorp. De kaart van Gieten vertoont hierdoor mogelijk meer dan de andere dorpen een verspreid patroon van 'mooie' en 'lelijke' plaatsen (figuur 15; bijlage 3). Desondanks zijn er enkele patronen te onderscheiden. De gebieden rond de Oude Groningerweg en de Hondsrugweg worden door de respondenten unaniem aangemerkt als één van de mooiste plaatsen van het dorp. De Schoolstraat springt eruit als één van de lelijkste plaatsen. De negatieve waardering is hier zeer waarschijnlijk het gevolg van leegstand, omdat de leegstaande panden nadrukkelijk in het straatbeeld aanwezig zijn (figuren 16 en 17).

Over de Stationsstraat in Gieten zijn de meningen verdeeld. Deze plaats wordt ofwel aangemerkt als mooiste plaats, ofwel als lelijkste plaats van het dorp. Dit kan worden verklaard door de architectuur van het nieuwe winkelcentrum (bijlage 35). Bij het invullen van de enquête hebben meerdere respondenten aangegeven dat zij de hoogbouw niet bij het kleinschalige karakter van het dorp vinden passen. Anderen zullen de moderne architectuur wellicht wel waarderen. De deels negatieve waardering zou echter ook kunnen voortkomen uit de leegstaande panden die langs de Stationsstraat staan (figuren 18 en 19). Uit de kaart wordt niet duidelijk of dit voor de respondenten heeft meegespeeld in de beoordeling.

Figuur 15: De mooiste en de lelijkste plaatsen in het dorp Gieten, zoals aangegeven door de respondenten.

Bron (originele kaart): Piepot (2015).

Legenda

- Lelijkste plaatsen, zoals aangegeven door de respondenten
- Mooiste plaatsen, zoals aangegeven door de respondenten
- Leegstandlocaties
- Bos/beplanting
- Weide/akkerland/overig
- Water
- Bebouwing
- Wegen

Bron (originele kaart): Piepot (2015).

Figuur 16: Leegstand winkel- en horecapanden in Gieten (Schoolstraat).

Bron: eigen foto (2015).

Figuur 17: Leegstand winkelpand in Gieten (Schoolstraat).

Bron: eigen foto (2015).

Figuur 18: Leegstaand pand in Gieten (Stationsstraat).

Bron: eigen foto (2015).

Figuur 19: Twee leegstaande panden in Gieten (Stationsstraat).

Bron: eigen foto (2015).

De respondenten uit Gasselternijveen hebben een eensgezind beeld over de mooiste en de lelijkste locaties in hun dorp (figuur 20; bijlage 4). Het bos aan de Schreierswijk en het Hunzepark (gelegen naast de Zuiderdwardsdijk) worden door de respondenten veelal aangemerkt als mooiste plaats van het dorp. Daarnaast zijn veel groene cirkels te vinden rond de Gasselterweg. De gebieden rond de Vogelshemweg en de Tuinstraat worden door veel respondenten gezien als de lelijkste plaatsen van het dorp. De Vogelshemweg wordt gekenmerkt door bedrijvigheid met loodsen, wat door de respondenten als onaantrekkelijk wordt beschouwd. Dit geldt tevens voor de industrie gelegen aan de Vaart. De Tuinstraat wordt wellicht gezien als een onaantrekkelijke straat door de aanwezigheid van arbeiderswoningen. Aan de achterzijde van deze straat ligt tevens een braakliggend terrein (figuur 21). Vanaf de Tuinstraat geeft dit een rommelig aanzicht, wat een mogelijke oorzaak is voor de negatieve waardering van dit gebied.

Figuur 20: De mooiste en de lelijkste plaatsen in het dorp Gasselternijveen, zoals aangegeven door de respondenten.

Bron (originele kaart): Piepot (2015).

Legenda

- Lelijkste plaatsen, zoals aangegeven door de respondenten
- Mooiste plaatsen, zoals aangegeven door de respondenten
- Leegstandlocaties
- Bos/beplanting
- Weide/akkerland/overig
- Water
- Bebouwing
- Wegen

Figuur 21: Braakliggend terrein in Gasselternijveen (gelegen achter de Tuinstraat).

Bron: eigen foto (2015).

De Emmenschool is het voornaamste leegstaande pand welke aanwezig is in het centrum van het dorp (figuur 22). Over deze locatie zijn de meningen van de respondenten verdeeld (figuur 20). De respondenten wijzen de Emmenschool gemiddeld genomen niet aan als één van de lelijkste plaatsen van het dorp. Wellicht komt dit doordat het pand en de bijbehorende tuin er verzorgd uitziet, ondanks dat het schoolgebouw leeg staat.

Figuur 22: Leegstaande Emmenschool in Gasselternijveen (Burgemeester Gaarlandtlaan).

Bron: eigen foto (2015).

10.3 Waardering uiterlijk van het dorp

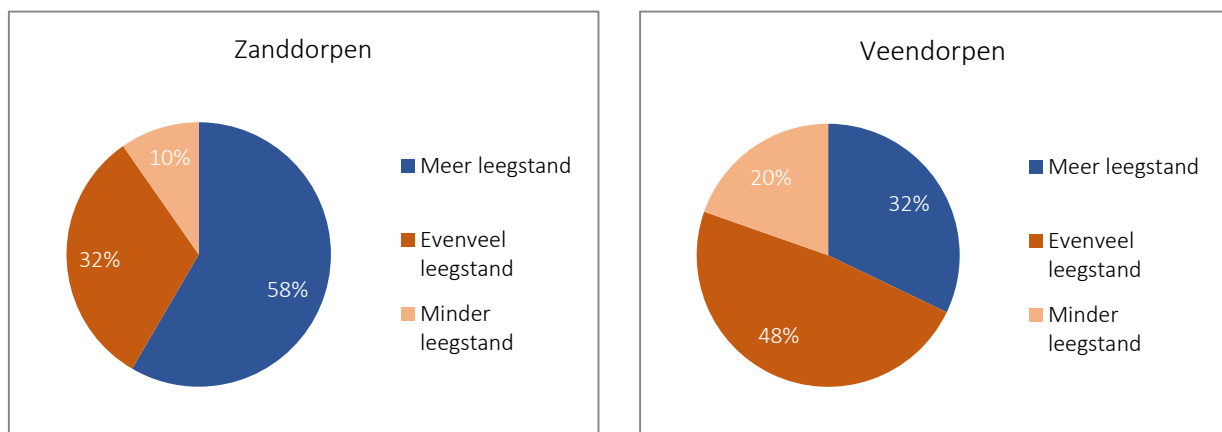
Het uiterlijk van het eigen dorp wordt door de respondenten van het zand gewaardeerd met een 7,9. Dit is aanzienlijk hoger dan het gemiddelde cijfer dat is gegeven door respondenten uit het veen (7,0). Uit onderzoek van Rijnks en Strijker (2013, p. 107) blijkt echter dat personen die woonachtig zijn in de Veenkoloniën² hun woonomgeving gemiddeld genomen een hogere score geven (7,7). Het algemene beeld dat voortkomt uit de kaartenanalyse is dat ‘natuurlijke’ landschappen relatief vaak worden aangewezen als mooiste locaties van de dorpen (bijvoorbeeld de bossen bij Exloo en Gasselternijveen, het gebied bij Exloërkijl (Valthermond), het gebied ten noordoosten van Gieten en het Hunzeparck in Gasselternijveen). Verpauperde panden, braakliggende terreinen, verkeersknooppunten en bedrijfsgebouwen worden relatief vaak beschouwd als ‘lelijkste plaatsen’ van de dorpen.

10.4 Algemene gevoelens en beleving van het dorp

De respondenten van ‘het zand’ en ‘het veen’ beleven hun woonomgeving zeer verschillend. Bij de vraag welke gevoelens het eigen dorp opwekt, geeft 77,4% van de respondenten uit de zanddorpen aan dat dit enkel positieve gevoelens zijn, tegenover ‘slechts’ 55,8% van de respondenten uit de veendorpen. Respondenten uit het veen hebben relatief vaker gemengde gevoelens bij het dorp (43,4%) dan respondenten uit het zand (21,7%) (bijlage 18). In beide typen dorpen heeft slechts één respondent aangegeven negatieve gevoelens bij het eigen dorp te ervaren. Eén respondent heeft geen antwoord geformuleerd.

Bij de vraag naar de perceptie betreffende de hoeveelheid leegstand in het eigen dorp (in vergelijking met vijf jaar geleden), geeft het grootste gedeelte van de respondenten uit het zand aan dat dit meer is geworden (figuur 23; bijlage 19). Het merendeel van de respondenten uit het veen (48,2%) heeft aangegeven dat de hoeveelheid leegstand in hun beleving gelijk is gebleven. Slechts 14,7% van alle respondenten heeft aangegeven dat de hoeveelheid leegstand de afgelopen vijf jaar is afgenomen (bijlage 19). Cijfers over de feitelijke toe- of afname van leegstand in deze dorpen zijn niet bekend (CBS Statline, 2015).

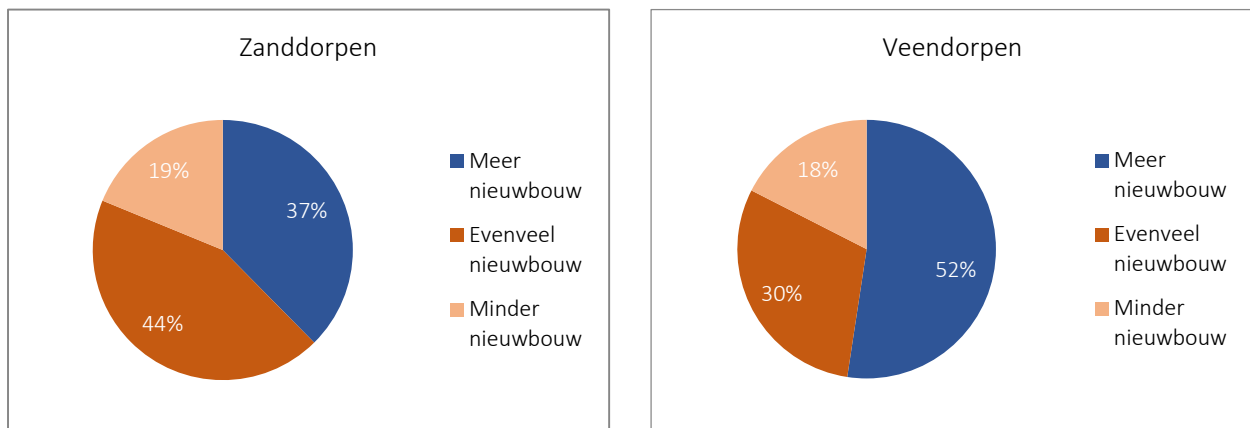
Figuur 23: Perceptie van bewoners ten aanzien van de hoeveelheid leegstand in het dorp in vergelijking met vijf jaar geleden.

Het omgekeerde patroon is zichtbaar bij de vraag naar de toe- of afname van de hoeveelheid nieuwbouw. Hier geeft 52,4% van de respondenten uit het veen aan dat er in vijf jaar tijd nieuwbouw is bijgekomen in het dorp. Het merendeel van de respondenten uit het zand geeft aan dat de hoeveelheid gelijk is gebleven (43,6%) (figuur 24; bijlage 20).

² Zie voor de precieze afbakening van ‘de Veenkoloniën’ Rijnks & Strijker (2013).

Figuur 24: Perceptie van bewoners ten aanzien van de hoeveelheid nieuwbouw in het dorp in vergelijking met vijf jaar geleden.

10.5 Leegstand en 'sense of place'

De achttien stellingen die tezamen de Likertschaal vormen zijn op verschillende punten getest op interne consistentie met de Cronbach's alpha (Cronbach's α). De interne consistentie van alle items samen is twijfelachtig, zoals de Cronbach's alpha van 0,69 laat zien (bijlage 21) (De Vocht, 2014, p. 223). Deze waarde geeft aan dat niet zonder meer mag worden aangenomen dat de afzonderlijke stellingen het gemeten construct dekken (hier: 'sense of place' in relatie tot leegstand/nieuwbouw) (De Vocht, 2014). De matige interne consistentie lijkt te worden veroorzaakt door de items die betrekking hebben op nieuwbouw. De Cronbach's alpha van deze items bedraagt slechts 0,25, wat aangeeft dat deze stellingen onvoldoende consistent zijn (bijlage 21). Deze stellingen worden met betrekking tot de analyse buiten beschouwing gelaten. De Cronbach's alpha uitgevoerd op de stellingen met betrekking tot leegstand levert juist een ruim voldoende waarde op. De waarde van 0,79 laat zien dat redelijkerwijs mag worden aangenomen dat de items op basis van leegstand tezamen een goede afspiegeling vormen voor het construct (tabel 2) (bijlage 21) (hier: 'sense of place' in relatie tot leegstand).

De Likertschaal op basis van leegstand kan worden onderverdeeld in items die betrekking hebben op 'place identity', 'place attachment' en 'place dependence'. Uit de waarden van de Cronbach's alpha komt naar voren dat alleen de stellingen over 'place identity' en leegstand voldoende consistentie vertonen (0,77) (bijlage 21). De overige items zijn onvoldoende consistent ('place attachment' Cronbach's $\alpha = 0,45$ en Place Dependence Cronbach's $\alpha = 0,43$) (bijlage 21). De Cronbach's alpha van 'place attachment' wordt 0,61 wanneer stelling 7h buiten beschouwing wordt gelaten (bijlage 22). Deze waarde duidt echter nog steeds op een twijfelachtige interne consistentie (De Vocht, 2014, p. 223). Voor 'place dependence' geldt dat de interne consistentie onvoldoende blijft, ongeacht de items die worden meegenomen in de analyse. Met deze reden worden de resultaten enkel betrokken op de schaal die betrekking heeft op het construct 'sense of place' in relatie tot leegstand' omdat de waarde van Cronbach's alpha een ruim voldoende interne consistentie veronderstelt.

Tabel 2: Stellingen met betrekking tot 'sense of place' en leegstand (Cronbach's $\alpha = 0,79$).

Sense of place

Place identity	Ik kan minder goed mezelf zijn in dorp x doordat er panden leegstaan.
	Het type persoon dat ik ben wordt aangetast door leegstand in dorp x.
	Leegstand in dorp x zorgt ervoor dat ik mezelf minder goed herken in het dorp.
Place attachment	De aanwezigheid van leegstaande panden in dorp x zegt veel over wie ik ben.
	Door de aanwezigheid van leegstand is dorp x <u>niet</u> mijn favoriete plaats om te verblijven.
	In dorp x voel ik me het meest gelukkig, <u>ondanks</u> de aanwezigheid van leegstaande panden.
	Door leegstand mis ik dorp x <u>minder</u> wanneer ik voor langere tijd weg ben.
Place dependence	Leegstand zorgt ervoor dat ik me minder op mijn gemak voel in dorp x.
	Dorp x is een goede plaats om de dingen te doen die ik het liefste doe, <u>ondanks</u> de aanwezigheid van leegstaande panden.
	Leegstand in dorp x maakt andere dorpen beter om de dingen te doen die ik het liefste doe.
	<u>Ondanks</u> leegstand is dorp x de beste plaats om de dingen te doen die ik het liefste doe.
	De aanwezigheid van leegstand maakt dat er beter dorpen te bedenken zijn dan dorp x.

Een vergelijking van de stellingen onderling laat zien dat de gemiddelde Likertscore voor alle stellingen positief is. Bij elf stellingen ligt de waarde van het gemiddelde tussen 0 en 1, wat duidt op een 'positieve' houding tegenover het construct (bijlage 31). Stelling 7m ('De aanwezigheid van leegstaande panden in Gasselternijveen zegt veel over wie ik ben') heeft als enige stelling een gemiddelde score van boven de 1. Gemiddeld genomen zijn de respondenten het minder eens met deze stelling, ten opzichte van de andere stellingen. De standaardafwijking varieert echter nauwelijks. Voor alle stellingen ligt deze rond de waarde 1. Hierbij mag worden aangenomen dat de respondenten eenduidig hebben geantwoord op de afzonderlijke stellingen. De gemiddelde Likertscore van de respondenten vormt zo een goede afspiegeling van de gemiddelde scores van de individuele items.

De t-toets test of de gemiddelden van twee onafhankelijke steekproeven significant van elkaar verschillen (De Vocht, 2010). Hier is getest of de gemiddelde Likertscore significant verschilt voor zand- en veendorpen. De gemiddelde score voor zand = 0,74, de gemiddelde score voor veen = 0,63 (bijlage 23). Het verschil tussen zand en veen is niet significant ($p = 0,21$). Er is ook geen verschil tussen mannen en vrouwen (bijlage 24). Daarnaast beïnvloedt het hebben van een huur- of koopwoning de uitkomsten niet (bijlage 25).

Met de One-Way Anova-toets is getest of de gemiddelde Likertscore tussen de verschillende dorpen significant verschilt. Het verschil tussen de groepen (Exloo, Valthermond, Gieten en Gasselternijveen) is niet significant (bijlage 26). Dit laat zien dat de respondenten uit de verschillende dorpen gemiddeld genomen niet anders scoren.

Of andere variabelen van invloed zijn op de Likertscore, is getoetst door de uitvoer van meerdere regressieanalyses. Allereerst is getoetst in hoeverre de data normaal verdeeld is. De residuenanalyse laat zien dat de gestandaardiseerde waarden overeenkomen met de gestandaardiseerde voorspelde waarden (bijlage 27). Het histogram toont een normaal verdeelde curve. Ook het normal probability plot laat zien dat de gestandaardiseerde residuen zich concentreren rond de verwachte lijn. Het regressiemodel is daarmee lineair. Daarnaast laat het scatterplot zien dat de residuen redelijk evenwichtig rond de nullijn zijn gespreid. Het regressiemodel is daarmee homoscedastisch, wat aangeeft dat de residuen een constante variantie hebben en daarmee willekeurig zijn gespreid (De Vocht, 2010). Hiermee is aan de voorwaarde van normaliteit voldaan.

De afhankelijke variabele van de drie regressiemodellen wordt gevormd door de gestandaardiseerde Likertscore van de respondenten, op basis van de stellingen die betrekking hebben op 'sense of place' en leegstand (tabel 2). De waarde van deze score ligt tussen de -2 en +2. Een positieve score geeft aan dat leegstand niet negatief wordt beleefd, een negatieve score duidt op een negatief effect van leegstand op 'sense of place'. De persoonskenmerken van de respondenten en overige vragen die mogelijk van invloed zouden kunnen zijn op de 'sense of place' van bewoners, vormen de onafhankelijke variabelen (tabel 3).

Tabel 3: Onafhankelijke variabelen die zijn meegenomen in de regressieanalyse.

Variabele	Operationalisering
Type dorp	Zand = 0, veen = 1
Cijfer	Cijfer gegeven voor het uiterlijk van het dorp (op een schaal van 1 tot en met 10).
Geslacht	Man = 0, vrouw = 1
Leeftijd	Absolute jaren
Woonjaren	Absolute jaren
Type woning	Huur = 0, koop = 1
Dummy positieve gevoelens	Positieve gevoelens = 1, Neutrale of negatieve gevoelens = 0.
Dummy meer leegstand	Meer leegstand = 1, Evenveel leegstand = 0, minder leegstand = 0
Dummy minder leegstand	Meer leegstand = 0, evenveel leegstand = 0, minder leegstand = 1
Dummy meer nieuwbouw	Meer nieuwbouw = 1, evenveel nieuwbouw = 0, minder nieuwbouw = 0
Dummy minder nieuwbouw	Meer nieuwbouw = 0, evenveel nieuwbouw = 0, minder nieuwbouw = 1
Dummy geen opleiding	Geen opleiding = 1, lager onderwijs = 0, middelbaar onderwijs = 0, hoger onderwijs = 0
Dummy middelbaar onderwijs	Geen opleiding = 0, lager onderwijs = 0, middelbaar onderwijs = 1, hoger onderwijs = 0
Dummy hoger onderwijs	Geen opleiding = 0, lager onderwijs = 0, middelbaar onderwijs = 0, hoger onderwijs = 1

Het eerste regressiemodel is geschat op de gehele dataset. De waarde van R-kwadraat is 0,155 (bijlage 28). Dit geeft aan dat de variantie in de Likertscore voor slechts 15,5% wordt verklaard door de betrokken onafhankelijke variabelen. Het regressiemodel is wel significant ($p = 0,021$).

De variabelen 'Dummy Q3 positief' en 'Dummy hoger onderwijs' zijn significant ($p \leq 0,05$). Met 95,0% betrouwbaarheid mag worden aangenomen dat opleidingsniveau van invloed is op de beleving van leegstand. De B-coëfficiënt voor 'Dummy Q3 positief' heeft een waarde van 0,264. Dit geeft aan dat de respondenten die enkel positieve gevoelens ervaren bij het dorp, gemiddeld 0,264 punten hoger scoren dan respondenten die hebben aangegeven deels positieve/deels negatieve of negatieve gevoelens bij het dorp te ervaren. De respondenten met positieve gevoelens bij het dorp zijn het gemiddeld genomen minder vaak eens met de stellingname dat leegstand een negatieve invloed heeft op hun 'sense of place' dan respondenten die deels positieve/deels negatieve of negatieve gevoelens ervaren (bijlage 28). Voor 'Dummy hoger onderwijs' is de B-coëfficiënt 0,422. Respondenten met hoger onderwijs scoren gemiddeld 0,422 punten hoger dan respondenten die lager onderwijs hebben afgerond. Dit geeft aan dat de respondenten met een hoge opleiding minder negatieve invloed ervaren van leegstand op hun 'sense of place' dan respondenten met een lage opleiding (bijlage 28). Van beide variabelen heeft 'Dummy hoger onderwijs' de meeste invloed op de Likertscore van respondenten (Beta-coëfficiënt = 0,365). Daarmee is opleidingsniveau de belangrijkste voorspellende variabele in het model.

Wanneer er een onderscheid wordt gemaakt tussen ‘zand’ en ‘veen’, is de verklaarde variantie respectievelijk 20,8% en 23,2% (bijlage 29). Beide modellen zijn echter niet significant. De vergelijking laat zien dat in het regressiemodel voor de zanddorpen geen enkele variabele significant is op het 5,0% niveau. Op 10,0% niveau is alleen de variabele ‘Woonjaren’ significant, waarbij elk extra woonjaar de Likertscore gemiddeld stijgt met (0,010). De ‘sense of place’ in relatie tot leegstand wordt daarmee iets minder negatief beïnvloed naarmate men langer in het dorp woont (bijlage 29). Bij het regressiemodel van de veendorpen is de variabele ‘Dummy Q3 positief’ significant. Hier is de relatie ook positief (B-coëfficiënt = 0,393). Bewoners uit de veendorpen die positieve gevoelens bij het dorp ervaren, scoren gemiddeld 0,393 punten hoger dan bewoners die deels positieve/deels negatieve of negatieve gevoelens bij het eigen dorp ervaren. Voor de veendorpen geldt dat respondenten met positieve gevoelens bij het dorp minder negatief aankijken tegen leegstand dan de overige respondenten (bijlage 29).

Een onderscheid naar dorp levert enkel niet-significante regressiemodellen op (bijlage 30). In Exloo, Valthermond en Gieten is geen enkele onafhankelijke variabele significant. In Gasselternijveen is alleen de variabele ‘Dummy Q3 positief’ significant ($p = 0,039$). Het model verklaart echter slechts 19,1% van de variantie in de Likertscores. De B-coëfficiënt heeft een waarde van 0,38, wat aangeeft dat respondenten uit Gasselternijveen met positieve gevoelens gemiddeld 0,38 punten hoger scoren dan respondenten uit Gasselternijveen met deels positieve/deels negatieve en negatieve gevoelens bij het dorp. De ‘sense of place’ van respondenten die positieve gevoelens ervaren bij Gasselternijveen wordt minder negatief beïnvloed door leegstand dan de overige respondenten (bijlage 30).

10.6 Samenvattend

De toetsen op het gemiddelde en de regressiemodellen laten zien dat leegstand een beperkte invloed heeft op de ‘sense of place’ van bewoners. De kaartenanalyse laat echter zien dat leegstand of braakliggend land door de bewoners regelmatig als ‘lelijk’ wordt aangemerkt. Dit effect is echter niet terug te zien in de Likertscores van de respondenten. De gemiddelde Likertscore is positief, wat duidt op een niet-negatieve houding tegenover leegstand. De Likertscores voor de zand- en veendorpen verschillen niet significant van elkaar, evenals de gemiddelde Likertscores uitgesplitst per dorp. De t-toetsen op het gemiddelde voor de andere dichotome variabelen (geslacht en type woning) leveren ook geen verschillen op. De regressiemodellen verklaren slechts voor een klein deel de variantie van de Likertscores. De onafhankelijke variabelen zijn daarmee geen goede parameters voor het verklaren van de relatie tussen leegstand en ‘sense of place’.

11. Conclusie en discussie

11.1 Conclusie en discussie

Eerdere wetenschappelijke studies hebben gesignaleerd dat de sociale structuur van 'het Nederlandse dorp' aan het veranderen is. Waar voor de jaren '70 'het dorp' nog veelal bepalend was voor het dagelijks leven van de bewoners, wordt op dit moment de residentiële functie steeds belangrijker. Dorpsbewoners zijn anno 2015 niet meer afhankelijk van het dorp voor werkgelegenheid, voorzieningen en sociale contacten. De sociale samenhang binnen dorpen wordt langzaam minder, waardoor men steeds meer waarde hecht aan de kwaliteit van de fysieke leefomgeving. Het huis waarin men woont, reflecteert als het ware de identiteit van de bewoners.

Fysiek verval is in dit onderzoek beschouwd als een ondermijning van het hierboven beschreven proces. De achterliggende gedachte is dat bij een toenemend belang van de fysieke leefomgeving, de negatieve beleving van fysiek verval ook sterker zal zijn. Hoewel 'fysiek verval' van de leefomgeving zeer diverse vormen kan aannemen, is in dit onderzoek gekozen voor een focus op leegstand. Leegstand wordt in de provincie Drenthe als een steeds groter wordend probleem beschouwd, vanwege de veronderstelde ruimtelijke en sociaal-economische gevolgen. Hoe groot is dit probleem daadwerkelijk, gezien vanuit het perspectief van de bewoners?

Hoe beïnvloedt leegstand in de dorpskernen van Exloo, Valthermond, Gieten en Gasselternijveen de 'sense of place' van bewoners?

Uit de resultaten van het onderzoek komt naar voren dat de invloed van leegstand op de dorpsbeleving van de respondenten beperkt is. De kaartenanalyse laat zien dat bewoners de leegstandlocaties in het eigen dorp in sommige gevallen *wel* als 'lelijk' aanmerken. Verpauperde panden en braakliggende terreinen lijken hierbij het sterkst naar voren te komen (bijvoorbeeld de zuivelfabriek in Exloo en het braakliggende terrein in Gasselternijveen). De kwantiteit van de leegstaande panden lijkt tevens een rol te spelen bij de negatieve beoordeling die de respondenten hebben gegeven (bijvoorbeeld de Schoolstraat in Gieten). Hoe sterker de verpaupering en hoe meer leegstand, hoe eerder het gebied wordt aangemerkt als 'lelijk', zo lijkt het. De veronderstelde negatieve *ruimtelijke* gevolgen zijn daarmee te identificeren vanuit het perspectief van de bewoners.

Toch heeft de leegstand zoals deze nu in de dorpen te zien is, geen negatief effect op de 'sense of place' van de bewoners. De t-toetsen op het gemiddelde laten zien dat er geen verschillen bestaan tussen de zand- en veendorpen en de dorpen onderling. Dat 'sense of place' zou verschillen voor persoonskenmerken (bijvoorbeeld geslacht en leeftijd), komt uit de regressieanalyses niet naar voren. Opleidingsniveau is op de gehele dataset wel van invloed, als is de verklarende variantie van het model slechts gering.

Waarom zijn de *sociale* gevolgen van leegstand niet te identificeren, vanuit het perspectief van de bewoners? Er zijn meerdere verklaringen te bedenken voor het geringe effect van leegstand op 'sense of place'. Allereerst is het mogelijk dat de veronderstelde 'sense of place' (het uitgangspunt van de enquête) in werkelijkheid niet aanwezig is. Indien de respondenten bij beginsel geen binding met het dorp ervaren, beperkt dit de validiteit van de resultaten.

Ten tweede kan men vraagtekens zetten bij de mate en reikwijdte van 'landschappelijke binding'. De vraag rijst in hoeverre de sociale binding in Drentse dorpen daadwerkelijk heeft plaatsgemaakt voor landschappelijke binding. In alle onderzochte dorpen is immers nog een vrij divers verenigingsleven aanwezig, evenals dorpsraden en –stichtingen die zich inzetten voor de fysieke en sociale structuur van het dorp. Daarnaast zegt de term 'landschappelijke binding' niets over het schaalniveau waarop het belang hiervan daadwerkelijk een rol speelt voor dorpsbewoners. Wanneer de 'landschappelijke binding' van dorpsbewoners zich beperkt tot het eigen huis of de eigen straat, kan deze binding minder of zelfs afwezig zijn op dorpsniveau. Het dorpse schaalniveau dat in dit onderzoek is gebruikt, kan contrasteren met de daadwerkelijke 'landschappelijke binding' die mensen

in de praktijk ervaren. Dit zou tevens van invloed kunnen zijn op hoe men leegstand en verpaupering in het dorp beleeft.

Een derde mogelijke verklaring komt voort uit de vraagstelling van de enquête. Enkele respondenten hebben aangegeven de enquête moeilijk te vinden. Het is mogelijk dat het abstractieniveau van de stellingen voor de respondenten 'te hoog' was.

Ten vierde zou het kunnen dat de leegstand in het onderzoeksgebied niet 'erg genoeg' was op het moment van enquêteren. De ernst van de situatie is immers niet te vergelijken met een dorp als 'Ganzedijk', waar bewoners massaal protesteerden tegen de sloop van een groot aantal woningen. Een aantal respondenten heeft bij het enquêteren tevens aangegeven dat zij niet zouden willen wonen in een omgeving met dichtgespijkerde huizen. In hun eigen leefomgeving was dat nog niet aan de orde, aldus de respondenten. Mogelijk is er een bepaalde mate van leegstand en verpaupering nodig, voordat dit van invloed is op de 'sense of place' van dorpsbewoners. De resultaten kunnen daarmee tevens het gevolg zijn van onwetendheid. Tijdens het enquêteren gaven enkele respondenten aan dat er helemaal geen leegstand in het eigen dorp aanwezig was.

Fysiek verval zoals dit nu wordt gepresenteerd in de internationale literatuur, is wellicht eerder een grootstedelijk probleem te noemen. Dit is onder andere te zien aan de benaderingen die hieraan ten grondslag liggen ('social disorder', buurtverval en de 'broken windows theory'). Op een kleiner schaalniveau dienen deze theorieën te worden genuanceerd. Zoals blijkt uit het voorbeeld van Ganzedijk, gaat het bij fysiek verval in dorpen eerder om een ondermijning van het regionale karakter (identiteit), dan om grootschalige fysieke en sociale overlast. Het is aannemelijk dat in kleine gemeenschappen (zoals de onderzochte Drentse dorpen) 'community resilience' een effect heeft op de plaatsbeleving van bewoners. Een mogelijk gevolg van fysiek verval (bijvoorbeeld leegstand) is dat de sociale binding opnieuw wordt versterkt, door de wens van bewoners om 'het probleem' gezamenlijk aan te pakken. Wellicht is de overgang van sociale naar landschappelijke binding niet zo'n rechtlijnig proces zoals het in de huidige literatuur wordt gepresenteerd.

Wat vinden de dorpsbewoners dan wel storend aan het eigen dorp? Uit de kaartenanalyse lijken dit de welbekende 'knelpunten' te zijn: bedrijfsgebouwen, specifieke wijken (wellicht voortkomend uit de overheersende bouwstijl) en verkeersknooppunten. Deze locaties worden veelal aangemerkt als 'lelijkste plaats'. Dit kan komen door de esthetische uitstraling of doordat men hier op een andere wijze overlast ervaart van deze plaatsen. Ook gebouwen met een enigszins opvallende bouwstijl (zoals het gemeentehuis in Exloo en 't Brughuus in Valthermond) worden door de bewoners massaal afgeschreven. Daarbij zijn er ook respondenten die zich vooral zorgen maken om de sociale omgeving: 'Ik heb altijd voor de buurvrouw gezorgd, maar er is niemand in het dorp die dat straks voor mij gaat doen'. Het belang van de fysieke leefomgeving heeft het in Drenthe nog niet gewonnen van het sociale aspect.

11.2 Aanbevelingen

Leegstand is slechts beperkt van invloed op de 'sense of place' van Drentse dorpsbewoners. Het onderzoek zou herhaald kunnen worden voor een ander onderzoeksgebied, waar de leegstand een aanzienlijk grotere omvang heeft dan in Drenthe nu het geval is. Daarnaast zou het onderzoek kunnen worden verplaatst naar een stedelijke context, om het mogelijke verschil tussen rurale en urbane gemeenschappen te kunnen identificeren. Aanvullend kwalitatief onderzoek zou mogelijk een antwoord kunnen geven op de vraag *waarom* leegstand de 'sense of place' van de respondenten niet beïnvloedt.

Daarnaast zou nieuw wetenschappelijk onderzoek zich kunnen toespitsen op de veronderstelde overgang van sociale naar landschappelijke binding. In hoeverre is dit proces daadwerkelijk van toepassing op de onderzochte (of andere Nederlandse) dorpen, aldus de bewoners? Verder zou een andere meetschaal kunnen worden gebruikt dan 'sense of place' – eentje die mogelijk beter aansluit bij de belevingswereld van de burger.

De resultaten van het onderzoek zijn tevens van belang voor de provincie Drenthe. Alvorens 'leegstand' te bestrijden, is het aan te raden om eerst de ernst van de situatie na te gaan. Daarnaast zou meer gekeken kunnen worden naar de knelpunten die de bewoners *wel* ervaren met betrekking tot de eigen leefomgeving. 'Stilzitten' is echter ook geen optie, gezien de mate van leegstand wel degelijk bepalend is voor de plaatsbeleving van bewoners, zoals het voorbeeld van 'Ganzedijk' laat zien. Het kijken naar leegstand vergt een afweging tussen de belangen van de provincie en de wensen van bewoners.

12. Nawoord

Het onderzoek dat voor u ligt is zondermeer één van de meest uitdagende opdrachten die ik tijdens mijn wetenschappelijke opleidingen heb uitgevoerd. Leegstand en 'sense of place': lastig te grijpen en moeilijk te meten. Dorpsbewoners: lastig te vinden. Les één: het uitvoeren van een onderzoek gaat niet altijd zoals gepland. Les twee: de aanhouder wint.

Graag wil ik allereerst Prof. Dr. D. Strijker bedanken voor de uitstekende begeleiding vanuit de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen. Zonder uw advies en feedback was ik bij de theorie al blijven steken. Daarnaast gaat mijn dank uit naar Dr. V.A. Venhorst en Drs. A. de Vocht voor de nodige statistische ondersteuning. Bij deze bedank ik tevens de provincie Drenthe, team 'Ruimtelijke Ontwikkeling' voor het beschikbaar stellen van een stageplaats. In het bijzonder bedank ik Harry van der Meer voor de begeleiding én de gezellige koffiemomenten op het provinciehuis en Willem Piepot, voor de vormgeving van de kaartjes in dit verslag. Niet te vergeten mijn lieve vrienden Elsbeth Leistra, Daniek Nijland en Thijs Heere: dank voor jullie hulp bij het enquêteren. Jullie hebben mij gemotiveerd om zoveel mogelijk enquêtes 'binnen te halen', terwijl dit geen gemakkelijke opgave is geweest. Als laatste pap en mam, bedankt voor jullie onvoorwaardelijke steun tijdens mijn Bachelor en Master. Jullie hebben mij altijd gemotiveerd om door te gaan, ondanks de tegenslagen die wij/jullie de afgelopen jaren hebben moeten verwerken ♥.

13. Literatuurlijst

13.1 Literatuurlijst

- Accordino, J. & G.T. Johnson (2000), Addressing the Vacant and Abandoned Property Problem. *Journal of Urban Affairs* 22 (3), pp. 301-315.
- Antuchevičienė, J. (2003), Principles of Revitalisation of Derelict Rural Buildings. *Journal of Civil Engineering and Management* 9 (4), pp. 225-233.
- Araya, R., F. Dunstan, R. Playle, H. Thomas, S. Palmer & G. Lewis (2006), Perceptions of social capital and the built environment and mental health. *Social Science & Medicine* 62 (12), pp. 3072-3083.
- Argent, N., P. Smailes & T. Griffin (2007), The amenity complex: towards a framework for analysing and predicting the emergence of a multifunctional countryside in Australia. *Geographical Research* 45 (3), pp. 217-232.
- Bijker, R.A., T. Haartsen & D. Strijker (2012), Migration to less-popular rural areas in the Netherlands: Exploring the motivations. *Journal of Rural Studies* 28 (4), pp. 490-498.
- Bijker, R.A., T. Haartsen & D. Strijker (2015), How people move to rural areas: Insights in the residential search process from a diary approach. *Journal of Rural Studies* 38, pp. 77-88.
- Blokland, T. (2008), *Oog voor elkaar. Veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Boeije, H., H. 't Hart & J. Hox (2009), *Onderzoeksmethoden*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers. Achtste druk.
- Bogâç, C. (2009), Place attachment in a foreign settlement. *Journal of Environmental Psychology* 29 (2), pp. 267-278.
- Bolt, G., R. van Kempen & E. van Beckhoven (2008), Oorzaken van buurtverval. In: R. Argioli, K. van Dijken, J. Koffijberg, G. Bolt, R. van Kempen, E. van Beckhoven, R. Engbersen & G. Engbersen, *Bloei en verval van vroeg-naoorlogse wijken*, pp. 15-49. Den Haag: Nicis Institute.
- Brown, B., D. Douglas & G.B. Perkins (2003), Place attachment in a revitalizing neighborhood: Individual and block levels of analysis. *Journal of Environmental Psychology* 23 (3), pp. 259-271.
- Cohen, J.R. (2001), Abandoned Housing: Exploring Lessons from Baltimore. *Housing Policy Debate* 12 (3), pp. 415-448.
- Coleman, A. (1985), *Utopia on Trial: Vision and Reality in Planned Housing*. London: Hillary Shipman.
- Dam, F. van, C. de Groot & F. Verwest (2006), *Krimp en ruimte - Bevolkingsafname, ruimtelijke gevolgen en beleid*. Den Haag: Ruimtelijk Planbureau.
- Downs, R.M. & D. Stea (1973), *Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behavior*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Dunstan, F. N. Weaver, R. Araya, T. Bell, S. Lannon, G. Lewis, J. Patterson, H. Thomas, P. Jones & S. Palmer (2005), An observation tool to assist with the assessment of urban residential environments. *Journal of Environmental Psychology* 25 (3), pp. 293-305.
- Eisenhauer, B. W., R.S. Krannich & D.J. Blahna (2000), Attachments to special places on public lands: An analysis of activities, reasons for attachments, and community connections. *Society and Natural Resources* 13 (5), pp. 421-441.
- Elshof, H., L. van Wissen & C.H. Mulder (2014), The self-reinforcing effects of population decline: An analysis of differences in moving behaviour between rural neighbourhoods with declining and stable populations. *Journal of Rural Studies* 36, pp. 285-299.
- Engelsdorp Gastelaars, R. van (2003), *Veertig jaar territoriale binding*. Amsterdam: Amsterdam: University Press.
- Foster, M. A. Meinhard & I. Berger (2003), *The Role of Social Capital: Bridging, Bonding or Both?* Working Paper Series 22, Ryerson University, pp. 1-14.

- Greider, T. & L. Garkovich (1994), Landscapes: The social construction of nature and the environment. *Rural Sociology* 59 (1), pp. 1-24.
- Groot, N. de & J. Schonewille (2012), *Krimp in beeld – De sociale gevolgen van demografische verandering*. Utrecht: Movisie.
- Haartsen, T. & V. Venhorst (2010), Planning for decline: anticipating on population decline in the Netherlands. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 101 (2), pp. 218-227.
- Hanna, K.S., A. Dale & C. Ling (2009), Social capital and quality of place: reflections on growth and change in a small town. *Local Environment* 14 (1), pp. 33-46.
- Hennink, M., I. Hutter & A. Bailey (2011), *Qualitative Research Methods*. Londen: Sage Publications Ltd.
- Hernández, B., M.C. Hidalgo, M.E. Salazar-Laplace & S. Hess (2007), Place attachment and place identity in natives and non-natives. *Journal of Environmental Psychology* 27 (4), pp. 310-319.
- Hidalgo, M. C. & B. Hernández (2001), Place attachment: conceptual and empirical questions. *Journal of Environmental Psychology* 21 (3), pp. 273–281.
- Hillier, A.E., D.P. Culhane, T.E. Smith & C.D. Tomlin (2003), Predicting Housing Abandonment with the Philadelphia Neighborhood Information System. *Journal of Urban Affairs* 25 (1), pp. 91-105.
- Hufford, M. (1992), Thresholds to an Alternate Realm: Mapping the Chaseworld in New Jersey's Pine Barrens. In: Altman, I. & S.M. Low (1992), *Place Attachment*. New York: Plenum Press.
- Jackson, J.B. (1994), *A sense of place, a sense of time*. New Haven: Yale University Press.
- Jorgensen, B.S. & R.C. Stedman (2001), Sense of Place as An Attitude: Lakeshore Owners Attitudes Toward Their Properties. *Journal of Environmental Psychology* 21 (3), pp. 233-248.
- Kam, S. H. & Pong, R. W. M. (2005), People living in ageing buildings: their quality of life and sense of belonging. *Journal of Environmental Psychology* 25 (3), pp. 347–360.
- Kleinhans, R. & G. Bolt (2010), *Vertrouwen houden in de buurt, Verval, opleving en collectieve zelfredzaamheid in stadsbuurten*. Delft: Onderzoeksinstituut OTB.
- Lewicka, M. (2005), Ways to make people active: the role of place attachment, cultural capital, and neighbourhood ties. *Journal of Environmental Psychology* 25 (4), pp. 381–395.
- Lewicka, M. (2011), Place attachment: How far have we come in in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology* 31 (3), pp. 207-230.
- Link, N.W., J.M. Kelly, J.R. Pitts, K. Waltman-Spreha & R.B. Taylor (2014), Reversing Broken Windows: Evidence of Lagged, Multilevel Impacts of Risk Perceptions on Perceptions of Incivility. *Crime & Delinquency*, pp. 1-24.
- Magis, K. (2010), Community Resilience: An Indicator of Social Sustainability. *Society & Natural Resources: An International Journal* 23 (5), pp. 401-416.
- Marcouiller, D.W., J.G. Clendenning & R. Kedzior (2002), Natural Amenity-Led Development and Rural Planning. *Journal of Planning Literature* 16 (4), pp. 515-542.
- Mesch, G. S., & Manor, O. (1998), Social ties, environmental perception, and local attachment. *Environment and Behavior* 30 (4), pp. 504–519.
- Morckel, V.C. (2013), Empty Neighborhoods: Using Constructs to Predict the Probability of Housing Abandonment. *Housing Policy Debate* 23 (3), pp. 469-496.
- Noije, L. van & K. Wittebrood (2009), *Overlast en verloedering ontsleuteld. Veronderstelde en werkelijke effecten van het actieplan overlast en verloedering*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Norman, G. (2010), Likert scales, levels of measurement and the “laws” of statistics. *Advances in Health Sciences Education* 15 (5), pp. 625-632.
- Putnam, R. (2000), *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster Paperbacks.
- Putnam, R. (2001), Social Capital: Measurement and Consequences. *Canadian Journal of Policy Research* 2, pp. 41-51.
- Putnam, R. (2004), In: Hanna, K.S., A. Dale & C. Ling (2009), Social capital and quality of place: reflections on growth and change in a small town. *Local Environment* 14 (1), pp. 33-46.

- Rijnks, R.H. & D. Strijker (2013), Spatial effects on the image and identity of a rural area. *Journal of Environmental Psychology* 36, pp. 103-111.
- Robison, L.J., A.A. Schmid & M.E. Siles (2002), Is Social Capital Really Capital? *Review of Social Economy* 60 (1), pp. 1-21.
- Scafidi, B.P., M.H. Schill and S.M. Wachter (1998), An Economic Analysis of Housing Abandonment. *Journal of Housing Economics* 7 (4), pp. 287-303.
- Shumaker, S.A. & R.B. Taylor (1983), Toward a clarification of people-place relationships: A model of attachment to place. In: Feimer, N.R. & E.S. Geller (1983), *Environmental psychology: Directions and perspectives*, pp. 219-251, New York: Praeger.
- Simon, C., L. Vermeij & A. Steenbekkers (2007), Het beste van twee werelden – Plattelanders over hun leven op het platteland. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Stedman, R.C. (2003a), Is It Really Just a Social Construction?: The Contribution of the Physical Environment to Sense of Place. *Society and Natural Resources* 16 (8), pp. 671-685.
- Stedman, R.C. (2003b), Sense of Place and Forest Science: Toward a Program of Quantitative Research. *Forest Science* 49 (6), pp. 822-829.
- Strijker, D. (2005), Marginal lands in Europe—causes of decline. *Basic and Applied Ecology* 6 (2), pp. 99-106.
- Taylor, R.B. (1995), The Impact of Crime on Communities. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 539 (1), pp. 28-45.
- Thissen, F. (2009), Social Capital in Rural Communities in the Netherlands. *Journal for Geography* 4 (1), pp. 65-76.
- Thissen, F., J. Droogleever Fortuijn, D. Strijker & T. Haartsen (2010), Migration intentions of rural youth in the Westhoek, Flanders, Belgium and the Veenkoloniën, The Netherlands. *Journal of Rural Studies* 26 (4), pp. 428-436.
- Trochim, W. (1999), *The Research Methods Knowledge Base*. New York: Cornell Custom Publishing. Tweede druk.
- Tuan, Y. (1979), Space and Place: Humanistic Perspective. In: Gale, S. & G. Olsson (1979), *Philosophy in Geography*. Doetinchem: Springer Netherlands.
- Vermeij, L. & A. Steenbekkers (2015), *Dichtbij huis, lokale binding en inzet van dorpsbewoners*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vocht, A. de (2010), *Basishandboek SPSS 18 IBM SPSS Statistics*. Utrecht: Bijleveld Press.
- Vocht, A. de (2014), *Syllabus Statistiek Sociale Geografie en Planologie Versie 2014*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Wilson J.Q. & Kelling, G. (1982), The police and neighbourhood safety: broken windows. *The Atlantic Monthly* 127, pp. 29-38.
- Yang, K. (2010), *Making Sense of Statistical Methods in Social Research*. Londen: Sage Publications Ltd.
- Zavadkas, E.K & J. Antucevičienė (2007), Multiple criteria evaluation of rural building's regeneration alternatives. *Building and Environment* 42 (1), pp. 436-451.

13.2 Bronnenlijst

- CMO STAMM (2015), *Leefbaarheid Drenthe #01*. Assen: CMO STAMM.
- Drijgers, A. & R. van Leeuwen (2013), Dorpen, leegstand en omgevingskwaliteit. *Rooilijn* 2, pp. 116-121.
- Karel, E.H. (2012), *Oost-Groningen: de eeuwige periferie?* Lezing Sociaal-Historisch Centrum Limburg, Maastricht.
- Merritt (2015), <http://www.merritt.ca/merritt-living>. Geraadpleegd: 23 juni 2015.
- Omgevingsvisie provincie Drenthe* (2014). Provincie Drenthe. Versie: juli 2014.
- PBL & ASRE (2013), *Gebiedsontwikkeling en commerciële vastgoedmarkten, een institutionele analyse van het (over)aanbod van winkels en kantoren*. Den Haag: Uitgeverij PBL.
- Piepot (2015), *Provincie Drenthe, sectie Gis en Cartografie*. Mei 2015.

Provincie Drenthe (2014), <http://www.provincie.drenthe.nl/actueel/gs-besluiten/@112439/1-4miljoen-nieuwe/>. Geraadpleegd: 6 juni 2015.

Thissen, F., H. Rozema & J. Schonewille (2002), Dorpen op waarde geschat. Rooilijn 4, pp. 171-177.

Wolff, A. & S. van Assen (2014), Toolboek Rondje Rand, Instrumenten en inspiratie voor waardering en aanpak van stads- en dorpsranden Regio Groningen- Assen. Groningen: Regio Groningen-Assen.

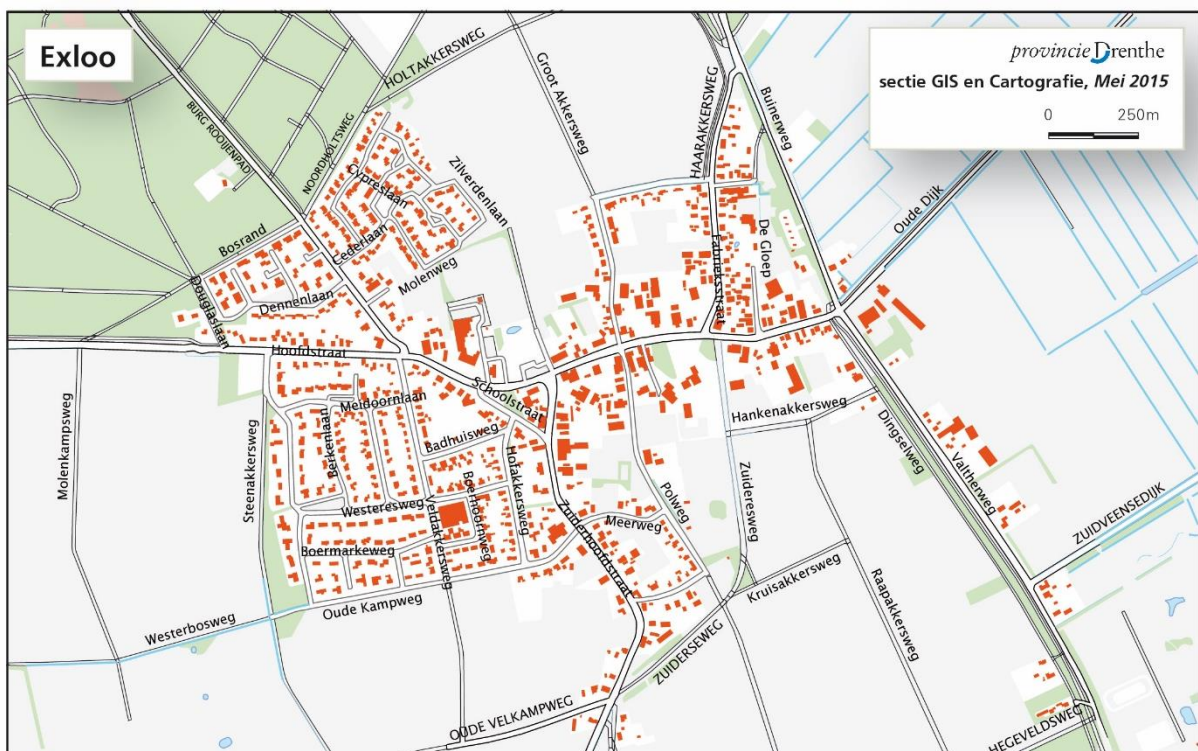
14. Bijlagen

Bijlage 1: Enquête Exloo.

Enquête Exloo

Geachte heer/mevrouw

Deze vragenlijst bestaat uit vragen en stellingen die u vragen naar de beleving van het dorp Exloo. Dit onderzoek wordt uitgevoerd in het kader van mijn studie Culturele Geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen, in samenwerking met de provincie Drenthe. Met het invullen van deze vragenlijst helpt u mij afstuderen, waarvoor hartelijk dank! De antwoorden die u geeft worden anoniem verwerkt.

1. Hierboven ziet u een kaart van Exloo. **Omcirkel drie** plaatsen die u het mooist vindt in het dorp.
2. Hierboven ziet u een kaart van Exloo. **Zet een kruis** door drie plaatsen die u het lelijkst vindt in het dorp.
3. Als ik aan Exloo denk, krijg ik:
 - Positieve gevoelens
 - Deels positieve/deels negatieve gevoelens
 - Negatieve gevoelens
4. Geef het uiterlijk van Exloo een cijfer op een schaal van 1 tot en met 10.
Waarbij 1 = heel lelijk en 10 = heel mooi.

Cijfer:

5. In vergelijking met 5 jaar geleden, heeft Exloo naar mijn mening op dit moment:
 - Meer leegstand
 - Evenveel leegstand
 - Minder leegstand

6. In vergelijking met 5 jaar geleden, heeft Exloo naar mijn mening op dit moment:

- Meer nieuwbouw
- Evenveel nieuwbouw
- Minder nieuwbouw

7. Geef uw mening over de volgende stellingen. **Zet een kruis** in het vakje van uw antwoord.

	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Niet mee eens/niet mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens
a. Door de aanwezigheid van leegstand is Exloo <u>niet</u> mijn favoriete plaats om te verblijven.					
b. Nieuwbouw in Exloo zorgt ervoor dat ik mezelf beter herken in het dorp.					
c. Exloo is een goede plaats om de dingen te doen die ik het liefste doe, <u>ondanks</u> de aanwezigheid van leegstaande panden.					
d. Ik kan minder goed mezelf zijn in Exloo doordat er panden leeg staan.					
e. In Exloo voel ik me het meest gelukkig, <u>dankzij</u> de aanwezigheid van nieuwbouw.					
f. Het type persoon dat ik ben wordt aangetast door leegstand in Exloo.					
g. Door de komst van nieuwbouw is Exloo de beste plaats om de dingen te doen die ik het liefste doe.					
h. In Exloo voel ik me het meest gelukkig, <u>ondanks</u> de aanwezigheid van leegstaande panden.					
i. Ik kan minder goed mezelf zijn in Exloo door de komst van nieuwbouw.					
j. Exloo is een beter dorp dan andere dorpen door de aanwezigheid van nieuwbouw.					
k. Door leegstand mis ik Exloo <u>minder</u> wanneer ik voor langere tijd weg ben.					
l. Leegstand in Exloo zorgt ervoor dat ik mezelf minder goed herken in het dorp.					
m. De aanwezigheid van leegstaande panden in Exloo zegt veel over wie ik ben.					
n. Leegstand in Exloo maakt andere dorpen beter om de dingen te doen die ik het liefste doe.					
o. Door nieuwbouw mis ik Exloo minder wanneer ik voor langere tijd weg ben.					
p. <u>Ondanks</u> leegstand is Exloo de beste plaats om de dingen te doen die ik het liefste doe.					
q. De aanwezigheid van leegstand maakt dat er betere dorpen te bedenken zijn dan Exloo.					
r. Leegstand zorgt ervoor dat ik me minder op mijn gemak voel in Exloo.					

8. Wat is uw geslacht?

- Man
- Vrouw

9. Wat is uw leeftijd?

..... jaar

10. Wat is uw hoogst afgeronde opleiding, waarvoor u een diploma heeft ontvangen? Kruis **één** antwoord aan.

- Geen opleiding
- Lager onderwijs
- Middelbaar onderwijs
- Hoger onderwijs

11. Hoe lang woont u in het dorp? Bij korter dan één jaar, vul 0 in.

..... jaar/jaren

12. Mijn huis is een:

- Huurwoning
- Koopwoning

Enquête Valthermond

Geachte heer/mevrouw

Deze vragenlijst bestaat uit vragen en stellingen die u vragen naar de beleving van het dorp Valthermond. Dit onderzoek wordt uitgevoerd in het kader van mijn studie Culturele Geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen, in samenwerking met de provincie Drenthe. Met het invullen van deze vragenlijst helpt u mij afstuderen, waarvoor hartelijk dank! De antwoorden die u geeft worden anoniem verwerkt.

1.

1. Op bladzijde 1 ziet u een kaart van Valthermond. **Omcirkel drie** plaatsen die u het mooist vindt in het dorp.
2. Op bladzijde 1 ziet u een kaart van Valthermond. **Zet een kruis** door drie plaatsen die u het lelijkst vindt in het dorp.
3. Als ik aan Valthermond denk, krijg ik:
 - Positieve gevoelens
 - Deels positieve/deels negatieve gevoelens
 - Negatieve gevoelens
4. Geef het uiterlijk van Valthermond een cijfer op een schaal van 1 tot en met 10.
Waarbij 1 = heel lelijk en 10 = heel mooi.

Cijfer:

5. In vergelijking met 5 jaar geleden, heeft Valthermond naar mijn mening op dit moment:
 - Meer leegstand
 - Evenveel leegstand
 - Minder leegstand
6. In vergelijking met 5 jaar geleden, heeft Valthermond naar mijn mening op dit moment:
 - Meer nieuwbouw
 - Evenveel nieuwbouw
 - Minder nieuwbouw
7. Geef uw mening over de volgende stellingen. **Zet een kruis** in het vakje van uw antwoord.

	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Niet mee eens/niet mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens
a. Door de aanwezigheid van leegstand is Valthermond <u>niet</u> mijn favoriete plaats om te verblijven.					
b. Nieuwbouw in Valthermond zorgt ervoor dat ik mezelf beter herken in het dorp.					
c. Valthermond is een goede plaats om de dingen te doen die ik het liefste doe, <u>ondanks</u> de aanwezigheid van leegstaande panden.					
d. Ik kan minder goed mezelf zijn in Valthermond doordat er panden leeg staan.					
e. In Valthermond voel ik me het meest gelukkig, <u>dankzij</u> de aanwezigheid van nieuwbouw.					
f. Het type persoon dat ik ben wordt aangetast door leegstand in Valthermond.					
g. Door de komst van nieuwbouw is Valthermond de beste plaats om de dingen te doen die ik het liefste doe.					
h. In Valthermond voel ik me het meest gelukkig, <u>ondanks</u> de aanwezigheid van leegstaande panden.					
i. Ik kan minder goed mezelf zijn in Valthermond door de komst van nieuwbouw.					
j. Valthermond is een beter dorp dan andere dorpen door de aanwezigheid van nieuwbouw.					

Vervolg vraag 7. Zet een kruis in het vakje van uw antwoord.

	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Niet mee eens/niet mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens
k. Door leegstand mis ik Valthermond <u>minder</u> wanneer ik voor langere tijd weg ben.					
l. Leegstand in Valthermond zorgt ervoor dat ik mezelf minder goed herken in het dorp.					
m. De aanwezigheid van leegstaande panden in Valthermond zegt veel over wie ik ben.					
n. Leegstand in Valthermond maakt andere dorpen beter om de dingen te doen die ik het liefste doe.					
o. Door nieuwbouw mis ik Valthermond minder wanneer ik voor langere tijd weg ben.					
p. <u>Ondanks</u> leegstand is Valthermond de beste plaats om de dingen te doen die ik het liefste doe.					
q. De aanwezigheid van leegstand maakt dat er betere dorpen te bedenken zijn dan Valthermond.					
r. Leegstand zorgt ervoor dat ik me minder op mijn gemak voel in Valthermond.					

8. Wat is uw geslacht?

- Man
 Vrouw

9. Wat is uw leeftijd?

..... jaar

10. Wat is uw hoogst afgeronde opleiding, waarvoor u een diploma heeft ontvangen? Kruis **één** antwoord aan.

- Geen opleiding
 Lager onderwijs
 Middelbaar onderwijs
 Hoger onderwijs

11. Hoe lang woont u in het dorp? Bij korter dan één jaar, vul 0 in.

..... jaar/jaren

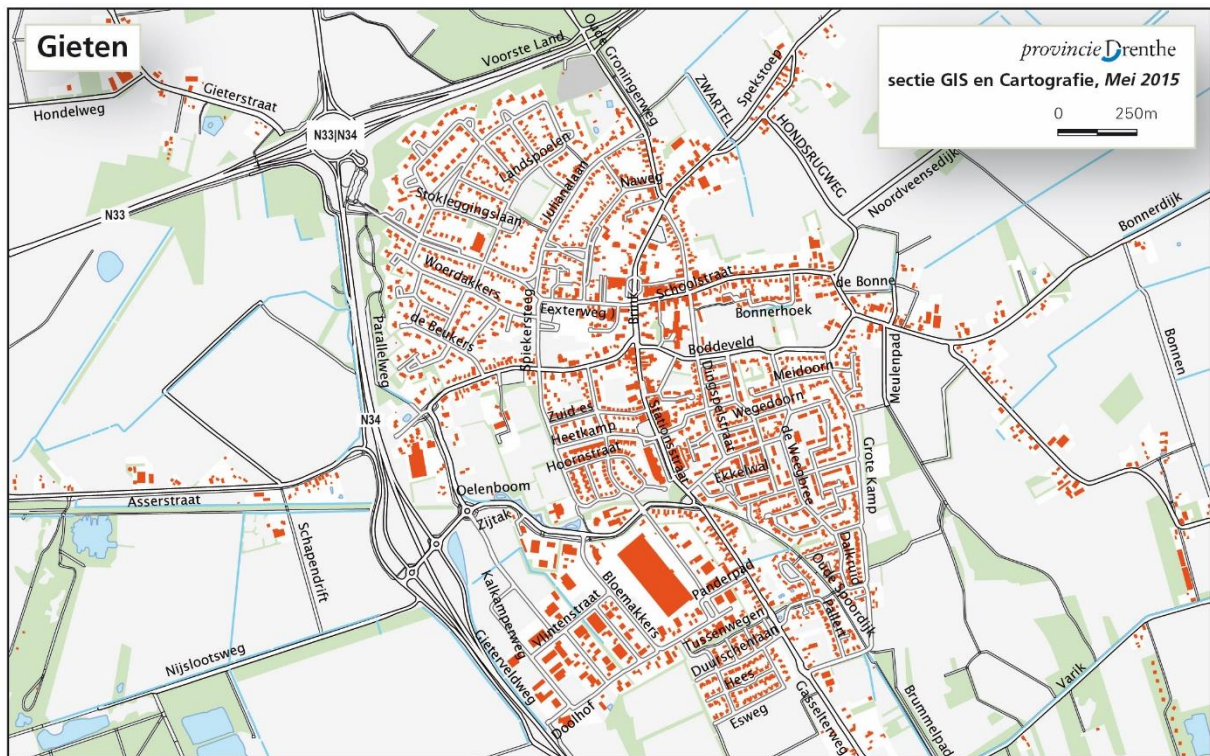
12. Mijn huis is een:

- Huurwoning
 Koopwoning

Enquête Gieten

Geachte heer/mevrouw

Deze vragenlijst bestaat uit vragen en stellingen die u vragen naar de beleving van het dorp Gieten. Dit onderzoek wordt uitgevoerd in het kader van mijn studie Culturele Geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen, in samenwerking met de provincie Drenthe. Met het invullen van deze vragenlijst helpt u mij afstuderen, waarvoor hartelijk dank! De antwoorden die u geeft worden anoniem verwerkt.

1. Hierboven ziet u een kaart van Gieten. **Omcirkel drie** plaatsen die u het mooiste vindt in het dorp.
2. Hierboven ziet u een kaart van Gieten. **Zet een kruis** door drie plaatsen die u het lelijkst vindt in het dorp.
3. Als ik aan Gieten denk, krijg ik:
 - Positieve gevoelens
 - Deels positieve/deels negatieve gevoelens
 - Negatieve gevoelens
4. Geef het uiterlijk van Gieten een cijfer op een schaal van 1 tot en met 10. *Waarbij 1 = heel lelijk en 10 = heel mooi.*

Cijfer:

5. In vergelijking met 5 jaar geleden, heeft Gieten naar mijn mening op dit moment:
 - Meer leegstand
 - Evenveel leegstand
 - Minder leegstand

6. In vergelijking met 5 jaar geleden, heeft Gieten naar mijn mening op dit moment:

- Meer nieuwbouw
- Evenveel nieuwbouw
- Minder nieuwbouw

7. Geef uw mening over de volgende stellingen. **Zet een kruis** in het vakje van uw antwoord.

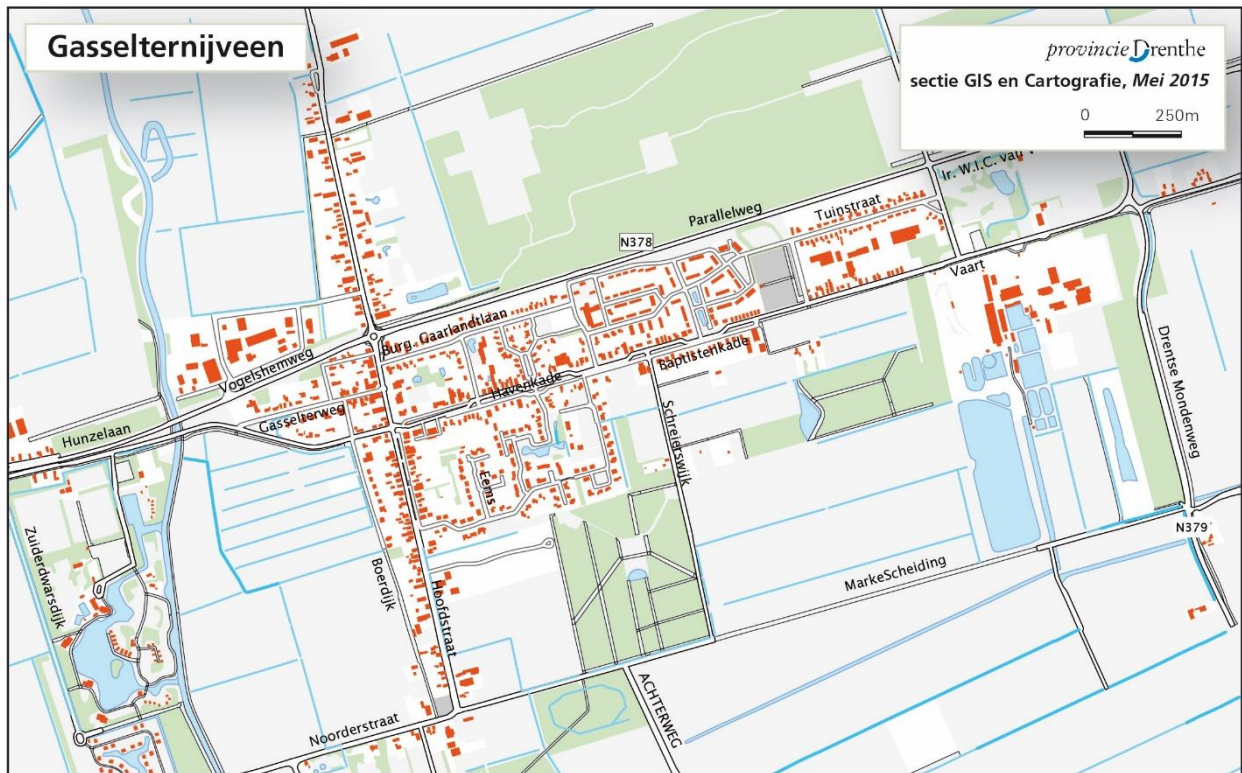
	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Niet mee eens/niet mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens
a. Door de aanwezigheid van leegstand is Gieten <u>niet</u> mijn favoriete plaats om te verblijven.					
b. Nieuwbouw in Gieten zorgt ervoor dat ik mezelf beter herken in het dorp.					
c. Gieten is een goede plaats om de dingen te doen die ik het liefste doe, <u>ondanks</u> de aanwezigheid van leegstaande panden.					
d. Ik kan minder goed mezelf zijn in Gieten doordat er panden leeg staan.					
e. In Gieten voel ik me het meest gelukkig, <u>dankzij</u> de aanwezigheid van nieuwbouw.					
f. Het type persoon dat ik ben wordt aangetast door leegstand in Gieten.					
g. Door de komst van nieuwbouw is Gieten de beste plaats om de dingen te doen die ik het liefste doe.					
h. In Gieten voel ik me het meest gelukkig, <u>ondanks</u> de aanwezigheid van leegstaande panden.					
i. Ik kan minder goed mezelf zijn in Gieten door de komst van nieuwbouw.					
j. Gieten is een beter dorp dan andere dorpen door de aanwezigheid van nieuwbouw.					
k. Door leegstand mis ik Gieten <u>minder</u> wanneer ik voor langere tijd weg ben.					
l. Leegstand in Gieten zorgt ervoor dat ik mezelf minder goed herken in het dorp.					
m. De aanwezigheid van leegstaande panden in Gieten zegt veel over wie ik ben.					
n. Leegstand in Gieten maakt andere dorpen beter om de dingen te doen die ik het liefste doe.					
o. Door nieuwbouw mis ik Gieten minder wanneer ik voor langere tijd weg ben.					
p. <u>Ondanks</u> leegstand is Gieten de beste plaats om de dingen te doen die ik het liefste doe.					
q. De aanwezigheid van leegstand maakt dat er betere dorpen te bedenken zijn dan Gieten.					
r. Leegstand zorgt ervoor dat ik me minder op mijn gemak voel in Gieten.					

8. Wat is uw geslacht?
- Man
 - Vrouw
9. Wat is uw leeftijd?
- jaar
10. Wat is uw hoogst afgeronde opleiding, waarvoor u een diploma heeft ontvangen? Kruis **één** antwoord aan.
- Geen opleiding
 - Lager onderwijs
 - Middelbaar onderwijs
 - Hoger onderwijs
11. Hoe lang woont u in het dorp? Bij korter dan één jaar, vul 0 in.
- jaar/jaren
12. Mijn huis is een:
- Huurwoning
 - Koopwoning

Enquête Gasselternijveen

Geachte heer/mevrouw

Deze vragenlijst bestaat uit vragen en stellingen die u vragen naar de beleving van het dorp Gasselternijveen. Dit onderzoek wordt uitgevoerd in het kader van mijn studie Culturele Geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen, in samenwerking met de provincie Drenthe. Met het invullen van deze vragenlijst helpt u mij afstuderen, waarvoor hartelijk dank! De antwoorden die u geeft worden anoniem verwerkt.

1. Hierboven ziet u een kaart van Gasselternijveen. **Omcirkel** drie plaatsen die u het mooist vindt in het dorp.
2. Hierboven ziet u een kaart van Gasselternijveen. **Zet een kruis** door drie plaatsen die u het lelijkst vindt in het dorp.
3. Als ik aan Gasselternijveen denk, krijg ik:
 - Positieve gevoelens
 - Deels positieve/deels negatieve gevoelens
 - Negatieve gevoelens
4. Geef het uiterlijk van Gasselternijveen een cijfer op een schaal van 1 tot en met 10.
Waarbij 1 = heel lelijk en 10 = heel mooi.

Cijfer:

5. In vergelijking met 5 jaar geleden, heeft Gasselternijveen naar mijn mening op dit moment:
 - Meer leegstand
 - Evenveel leegstand
 - Minder leegstand

6. In vergelijking met 5 jaar geleden, heeft Gasselternijveen naar mijn mening op dit moment:

- Meer nieuwbouw
- Evenveel nieuwbouw
- Minder nieuwbouw

7. Geef uw mening over de volgende stellingen. **Zet een kruis** in het vakje van uw antwoord.

	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Niet mee eens/niet mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens
a. Door de aanwezigheid van leegstand is Gasselternijveen <u>niet</u> mijn favoriete plaats om te verblijven.					
b. Nieuwbouw in Gasselternijveen zorgt ervoor dat ik mezelf beter herken in het dorp.					
c. Gasselternijveen is een goede plaats om de dingen te doen die ik het liefste doe, <u>ondanks</u> de aanwezigheid van leegstaande panden.					
d. Ik kan minder goed mezelf zijn in Gasselternijveen doordat er panden leeg staan.					
e. In Gasselternijveen voel ik me het meest gelukkig, <u>dankzij</u> de aanwezigheid van nieuwbouw.					
f. Het type persoon dat ik ben wordt aangetast door leegstand in Gasselternijveen.					
g. Door de komst van nieuwbouw is Gasselternijveen de beste plaats om de dingen te doen die ik het liefste doe.					
h. In Gasselternijveen voel ik me het meest gelukkig, <u>ondanks</u> de aanwezigheid van leegstaande panden.					
i. Ik kan minder goed mezelf zijn in Gasselternijveen door de komst van nieuwbouw.					
j. Gasselternijveen is een beter dorp dan andere dorpen door de aanwezigheid van nieuwbouw.					
k. Door leegstand mis ik Gasselternijveen <u>minder</u> wanneer ik voor langere tijd weg ben.					
l. Leegstand in Gasselternijveen zorgt ervoor dat ik mezelf minder goed herken in het dorp.					
m. De aanwezigheid van leegstaande panden in Gasselternijveen zegt veel over wie ik ben.					
n. Leegstand in Gasselternijveen maakt andere dorpen beter om de dingen te doen die ik het liefste doe.					
o. Door nieuwbouw mis ik Gasselternijveen minder wanneer ik voor langere tijd weg ben.					
p. <u>Ondanks</u> leegstand is Gasselternijveen de beste plaats om de dingen te doen die ik het liefste doe.					
q. De aanwezigheid van leegstand maakt dat er betere dorpen te bedenken zijn dan Gasselternijveen.					
r. Leegstand zorgt ervoor dat ik me minder op mijn gemak voel in Gasselternijveen.					

8. Wat is uw geslacht?

- Man
- Vrouw

9. Wat is uw leeftijd?

..... jaar

10. Wat is uw hoogst afgeronde opleiding, waarvoor u een diploma heeft ontvangen? Kruis **één** antwoord aan.

- Geen opleiding
- Lager onderwijs
- Middelbaar onderwijs
- Hoger onderwijs

11. Hoe lang woont u in het dorp? Bij korter dan één jaar, vul 0 in.

..... jaar/jaren

12. Mijn huis is een:

- Huurwoning
- Koopwoning

Bijlage 5: Verdeling respondenten naar type dorp.

Type dorp	Aantal	%
Zanddorp	116,0	50,7
Veendorp	113,0	49,3
Totaal	229,0	100,0

Bijlage 6: Verdeling respondenten naar dorp.

Dorp	Aantal	%
Exloo	74,0	32,3
Valthermond	33,0	14,4
Gieten	42,0	18,3
Gasselternijveen	80,0	34,9
Totaal	229,0	100,0

Bijlage 7: Verdeling respondenten naar geslacht.

Geslacht	Aantal	%
Man	103,0	45,0
Vrouw	118,0	51,5
Totaal man/vrouw	221,0	96,5
Item non-respons	8,0	3,5
Totaal	229,0	100,0

Bijlage 8: Verdeling respondenten naar geslacht voor type dorp.

Geslacht	Type dorp			
	Zanddorp		Veendorp	
	Aantal	%	Aantal	%
Man	39,0	35,5	64,0	57,7
Vrouw	71,0	64,5	47,0	42,3
Totaal	110,0	100,0	111,0	100,0

Bijlage 9: Verdeling respondenten naar opleidingsniveau.

Opleidingsniveau	Aantal	%
Geen opleiding	4,0	1,7
Lager onderwijs	15,0	6,6
Middelbaar onderwijs	123,0	53,7
Hoger onderwijs	78,0	34,1
Totaal onderwijs	220,0	96,1
Item non-respons	9,0	3,9
Totaal	229,0	100,0

Bijlage 10: Verdeling respondenten naar opleidingsniveau voor type dorp.

	Type dorp			
	Zanddorp		Veendorp	
	Aantal	%	Aantal	%
Geen opleiding	0,0	0,0	4,0	3,6
Lager onderwijs	6,0	5,5	9,0	8,1
Middelbaar onderwijs	64,0	58,7	59,0	53,2
Hoger onderwijs	39,0	35,8	39,0	35,1
Totaal	109,0	100,0	111,0	100,0

Bijlage 11: Verdeling respondenten naar type woning.

	Aantal	%
Huurwoning	51,0	22,3
Koopwoning	169,0	73,8
Totaal woning	220,0	96,1
Item non-respons	9,0	3,9
Totaal	229,0	100,0

Bijlage 12: Verdeling respondenten naar type woning voor type dorp.

Type woning	Type dorp			
	Zanddorp		Veendorp	
	Aantal	%	Aantal	%
Huurwoning	24,0	22,0	27,0	24,3
Koopwoning	85,0	78,0	84,0	75,7
Totaal	109,0	100,0	111,0	100,0

Bijlage 13: Verdeling respondenten naar woonjaren (categorisch).

Woonjaren	Aantal	%
Korter dan één jaar	8,0	3,5
1 t/m 9 jaar	44,0	19,2
10 jaar of langer	166,0	72,5
Totaal woonjaren	218,0	95,2
Item non-respons	11,0	4,8
Totaal	229,0	100,0

Bijlage 14: Verdeling respondenten naar woonjaren (categorisch) voor type dorp.

Woonjaren	Type dorp			
	Zanddorp		Veendorp	
	Aantal	%	Aantal	%
Korter dan één jaar	2,0	1,9	6,0	5,5
1 t/m 9 jaar	22,0	20,4	22,0	20,0
10 jaar of langer	84,0	77,8	82,0	74,5
Totaal	108,0	100,0	110,0	100,0

Bijlage 15: Verdeling respondenten naar leeftijd (categorisch).

	Aantal	%
Tot 25 jaar	34,0	14,8
25 t/m 44 jaar	49,0	21,4
45 t/m 64 jaar	79,0	34,5
65 jaar en ouder	58,0	25,3
Totaal leeftijd	220,0	96,1
Item non-respons	9,0	3,9
Totaal	229,0	100,0

Bijlage 16: Verdeling respondenten naar leeftijd (categorisch) voor type dorp.

	Type dorp			
	Zanddorp		Veendorp	
	Aantal	%	Aantal	%
Tot 25 jaar	19,0	17,4	15,0	13,5
25 t/m 44 jaar	18,0	16,5	31,0	27,9
45 t/m 64 jaar	42,0	38,5	37,0	33,3
65 jaar en ouder	30,0	27,5	28,0	25,2
Totaal	109,0	100,0	111,0	100,0

Bijlage 17: Minimum, maximum en gemiddelde voor de variabelen leeftijd, woonjaren en cijfer.

	N	Minimum	Maximum	Gemiddelde
Leeftijd	220,0	14,0	85,0	49,1
Woonjaren	218,0	0,0	79,0	24,92
Cijfer	223,0	2,0	10,0	7,5

Bijlage 18: Verdeling respondenten algemene gevoelens bij het dorp naar type dorp.

	Type dorp			
	Zanddorp		Veendorp	
	Aantal	%	Aantal	%
Positieve gevoelens	89,0	77,4	63,0	55,8
Deels positieve/deels negatieve gevoelens	25,0	21,7	49,0	43,4
Negatieve gevoelens	1,0	0,9	1,0	0,9
Totaal	115,0	100,0	113,0	100,0

Bijlage 19: Verdeling respondenten betreffende mening leegstand naar type dorp.

	Type dorp			
	Zanddorp		Veendorp	
	Aantal	%	Aantal	%
Meer leegstand	66,0	58,4	36,0	32,1
Evenveel leegstand	36,0	31,9	54,0	48,2
Minder leegstand	11,0	9,7	22,0	19,6
Totaal	113,0	100,0	112,0	100,0

Bijlage 20: Verdeling respondenten betreffende mening nieuwbouw naar type dorp.

	Type dorp			
	Zanddorp		Veendorp	
	Aantal	%	Aantal	%
Meer nieuwbouw	38,0	37,6	54,0	52,4
Evenveel nieuwbouw	44,0	43,6	31,0	30,1
Minder nieuwbouw	19,0	18,8	18,0	17,5
Totaal	101,0	100,0	103,0	100,0

Bijlage 21: Waarden Cronbach's Alpha.

Stellingen	Cronbach's α	Aantal items
Alle stellingen	0,69	18,0
'sense of place' en nieuwbouw	0,25	6,0
'sense of place' en leegstand	0,79	12,0
'place identity' en leegstand	0,77	4,0
Place attachment en leegstand	0,45	4,0
Place dependence en leegstand	0,43	4,0

Bijlage 22: Waarden Cronbach's Alpha 'place attachment' en leegstand bij verwijderen items.

	Kwadraatsom wanneer het item wordt verwijderd	Variatie wanneer het item wordt verwijderd	Cronbach's alpha wanneer item wordt verwijderd
Stelling 7a	-1,83	4,18	0,37
Stelling 7h	-2,37	4,66	0,61
Stelling 7k	-1,82	3,90	0,25
Stelling 7r	-1,77	3,58	0,22

Bijlage 23: T-toets op het gemiddelde van Likertscore leegstand naar type dorp.

Type dorp	Aantal	Gemiddelde	Standaarddeviatie
Zanddorp	88,0	0,74	0,57
Veendorp	100,0	0,63	0,55

	Levene's Toets		T-toets op het gemiddelde				
	F	Sig.	t	df	Sig. (tweezijdig)	95% betrouwbaarheids interval	
						Laag	Hoog
Gelijke variantie	0,60	0,44	1,27	186,0	0,21	-0,06	0,26

Bijlage 24: T-toets op het gemiddelde van Likertscore leegstand naar geslacht.

Geslacht	Aantal	Gemiddelde	Standaarddeviatie
Man	96,0	0,72	0,53
Vrouw	90,0	0,65	0,58

	Levene's Toets		T-toets op het gemiddelde				
	F	Sig.	t	df	Sig. (tweezijdig)	95% betrouwbaarheids interval	
						Laag	Hoog
Gelijke variantie	0,86	0,36	0,86	184,0	0,39	-0,09	0,23

Bijlage 25: T-toets op het gemiddelde van Likertscore leegstand naar type woning.

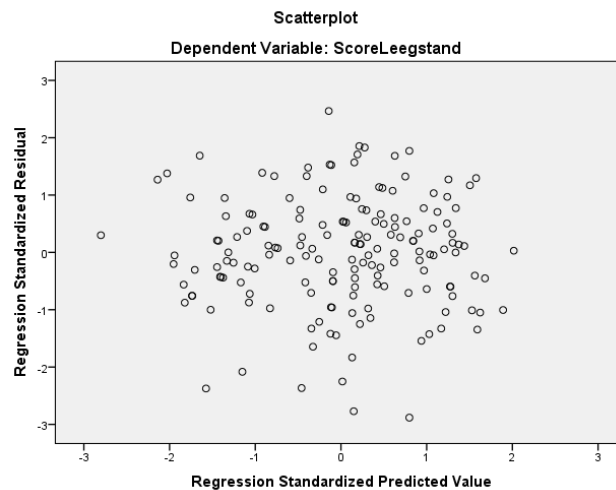
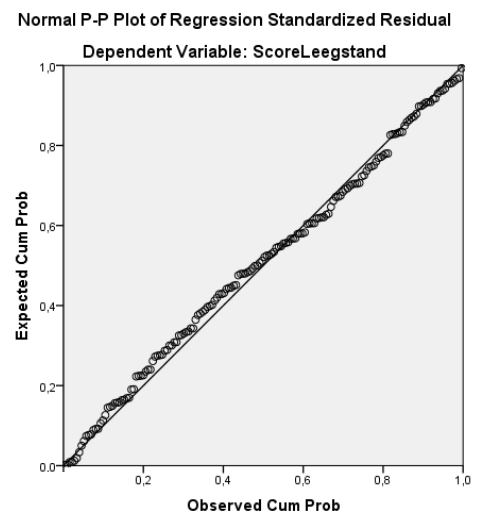
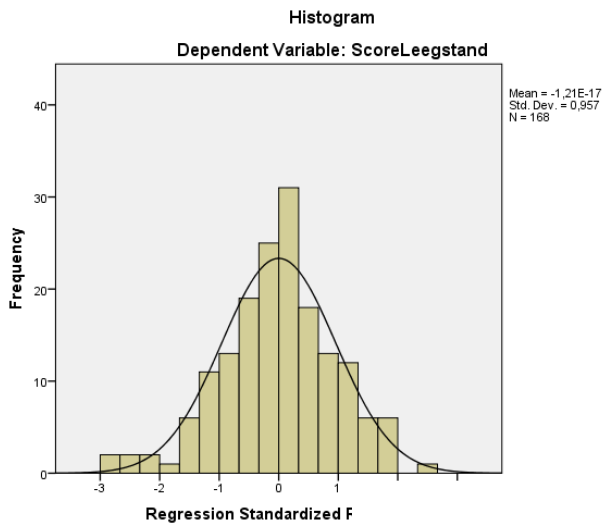
	Aantal	Gemiddelde	Standaarddeviatie
Huurwoning	37,0	0,58	0,55
Koopwoning	148,0	0,72	0,56

	Levene's Toets		T-toets op het gemiddelde				
	F	Sig.	t	df	Sig. (tweezijdig)	95% Betrouwbaarheids Interval	
						Laag	Hoog
Gelijke variantie	0,13	0,72	-1,30	183,0	0,20	-0,33	0,07

Bijlage 26: One-way Anova op het gemiddelde voor Exloo, Valthermond, Gieten en Gasselternijveen.

	Kwadraatsom	df	Variantie	F	Sig.
Tussen groepen	0,65	3,0	0,21	0,70	0,56
Binnen groepen	57,41	184,0	0,31		
Totaal	58,10	187,0			

Bijlage 27: Test op normaliteit: histogram, normal probability plot en scatterplot.

Bijlage 28: Regressiemodel 1.

Model	R
1	0,394

Anova-tabel

Model	Kwadraatsom	df	Variantie	F	Sig.	
1	Regressie	8,11	14,0	0,58	2,00	0,02
	Residu	44,18	153,0	0,29		
	Totaal	52,29	167,0			

Model	Ongestandaardiseerde coëfficiënten		Gestandaardiseerde coëfficiënten	T	Sig.
	B	Standaardfout	Beta		
	(Constant)	-0,13	0,45		
Type dorp (veen = 1)	-0,02	0,11	-0,02	-0,17	0,87
Cijfer	0,05	0,05	0,09	0,98	0,33
Geslacht (vrouw = 1)	-0,07	0,09	-0,07	-0,83	0,41
Leeftijd (in jaren)	0,00	0,00	0,04	0,47	0,64
Woonjaren (in jaren)	0,00	0,00	0,06	0,71	0,48
Type woning (koop = 1)	0,02	0,11	0,02	0,18	0,86
Dummy positieve gevoelens	0,26	0,11	0,22	2,48	0,01
Dummy meer leegstand	-0,02	0,10	-0,02	-0,17	0,86
Dummy minder leegstand	0,10	0,13	0,06	0,75	0,46
Dummy meer nieuwbouw	-0,01	0,10	-0,01	-0,12	0,91
Dummy minder nieuwbouw	-0,10	0,13	-0,07	-0,80	0,43
Dummy geen opleiding	0,12	0,58	0,02	0,20	0,84
Dummy hoger onderwijs	0,42	0,20	0,37	2,12	0,04
Dummy middelbaar onderwijs	0,19	0,19	0,17	0,97	0,33

Onafhankelijke variabele: Likertscore leegstand

Bijlage 29: Regressiemodel 2, onderscheid zand en veen.

Model 2, veen = 1	R	R-kwadraat
Zanddorp	0,456	0,208
Veendorp	0,481	0,232

Anova-tabel

Model 2, veen = 1		Kwadratsom	df	Variantie	F	Sig.
Zanddorp	Regressie	5,28	12,0	0,44	1,40	0,19
	Residu	20,15	64,0	0,32		
	Totaal	25,43	76,0			
Veendorp	Regressie	6,12	13,0	0,47	1,79	0,06
	Residu	20,29	77,0	0,26		
	Totaal	26,40	90,0			

Model 2, veen = 1		Ongestandaardiseerde coëfficiënten		Gestandaardiseerde coëfficiënten	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
Zanddorp	(Constant)	-0,41	0,76		-0,54	0,59
	Cijfer	0,08	0,07	0,17	1,18	0,24
	Geslacht (vrouw = 1)	-0,05	0,14	-0,04	-0,37	0,71
	Leeftijd (in jaren)	0,00	0,01	0,11	0,71	0,48
	Woonjaren (in jaren)	0,01	0,01	0,25	1,89	0,06
	Type woning (koop = 1)	0,20	0,20	0,13	1,01	0,32
	Dummy positieve gevoelens	-0,08	0,21	-0,06	-0,38	0,71
	Dummy meer leegstand	-0,03	0,15	-0,03	-0,20	0,84
	Dummy minder leegstand	-0,09	0,30	-0,04	-0,29	0,77
	Dummy meer nieuwbouw	0,06	0,15	0,05	0,40	0,69
	Dummy minder nieuwbouw	-0,21	0,19	-0,14	-1,13	0,26
	Dummy hoger onderwijs	0,29	0,37	0,25	0,80	0,43
	Dummy middelbaar onderwijs	0,00	0,36	0,00	0,01	0,99

Veendorp	:(Constant)	-0,27	0,52		-0,52	0,61
	Cijfer	0,08	0,06	0,15	1,28	0,20
	Geslacht (vrouw = 1)	-0,07	0,12	-0,07	-0,62	0,54
	Leeftijd (in jaren)	0,00	0,00	0,05	0,42	0,67
	Woonjaren (in jaren)	-0,01	0,00	-0,15	-1,13	0,26
	Type woning (koop = 1)	-0,08	0,14	-0,06	-0,54	0,59
	Dummy positieve gevoelens	0,39	0,12	0,36	3,18	0,00
	Dummy meer leegstand	-0,00	0,13	0,00	-0,00	1,00
	Dummy minder leegstand	0,14	0,16	0,10	0,86	0,40
	Dummy meer nieuwbouw	-0,03	0,14	-0,03	-0,21	0,83
	Dummy minder nieuwbouw	0,00	0,18	0,00	0,00	1,00
	Dummy hoger onderwijs	0,33	0,25	0,30	1,30	1,00
	Dummy middelbaar onderwijs	0,22	0,24	0,20	0,92	0,36
	Dummy geen opleiding	0,28	0,57	0,06	0,49	0,62

Onafhankelijke variable: Likertscore leegstand

Bijlage 30: Regressiemodel 3, onderscheid dorpen.

Anova-tabel

Dorp		Kwadraatsom	df	Variantie	F	Sig.
Exloo	Regressie	4,38	12,0	0,37	1,10	0,39
	Residu	11,59	35,0	0,33		
	Totaal	15,97	47,0			
Valthermond	Regressie	4,47	12,0	0,37	1,50	0,22
	Residu	4,21	17,0	0,25		
	Totaal	8,68	29,0			
Gieten	Regressie	2,49	12,0	0,21	0,48	0,90
	Residu	6,91	16,0	0,43		
	Totaal	9,40	28,0			
Gasselternijveen	Regressie	3,39	13,0	0,26	0,86	0,60
	Residu	14,32	47,0	0,31		
	Totaal	17,71	60,0			

Dorp		Ongestandaardiseerde coëfficiënten		Gestandaardiseerde coëfficiënten	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
Exloo	(Constant)	-0,82	1,06		-0,77	0,45
	Cijfer	0,10	0,10	0,20	1,03	0,31
	Geslacht (vrouw = 1)	-0,07	0,18	-0,06	-0,36	0,72
	Leeftijd (in jaren)	0,01	0,01	0,20	0,96	0,34
	Woonjaren (in jaren)	0,01	0,01	0,14	0,85	0,40
	Type woning (koop = 1)	0,45	0,34	0,24	1,34	0,19
	Dummy positieve gevoelens	-0,06	0,30	-0,04	-0,21	0,84
	Dummy meer leegstand	0,09	0,22	0,07	0,43	0,67
	Dummy minder leegstand	0,19	0,42	0,09	0,45	0,66
	Dummy meer nieuwbouw	-0,01	0,20	-0,01	-0,06	0,95
	Dummy minder nieuwbouw	-0,17	0,24	-0,12	-0,71	0,48
	Dummy hoger onderwijs	0,30	0,46	0,24	0,65	0,52
	Dummy middelbaar onderwijs	-0,07	0,45	-0,06	-0,16	0,87
Valther- mond	(Constant)	-1,55	1,01		-1,53	0,14
	Cijfer	0,11	0,11	0,23	0,99	0,33
	Geslacht (vrouw = 1)	-0,14	0,24	-0,12	-0,58	0,57
	Leeftijd (in jaren)	0,00	0,01	0,12	0,49	0,63
	Woonjaren (in jaren)	0,00	0,01	0,02	0,09	0,93
	Type woning (koop = 1)	0,09	0,25	0,07	0,35	0,73
	Dummy positieve gevoelens	0,35	0,26	0,32	1,33	0,20
	Dummy meer leegstand	-0,26	0,33	-0,18	-0,79	0,44
	Dummy minder leegstand	0,10	0,33	0,08	0,30	0,77
	Dummy meer nieuwbouw	-0,05	0,33	-0,04	-0,17	0,87
	Dummy minder nieuwbouw	0,19	0,31	0,14	0,59	0,56
	Dummy hoger onderwijs	1,16	0,67	0,98	1,72	0,11
	Dummy middelbaar onderwijs	1,10	0,62	0,96	1,77	0,09

Gieten	(Constant)	0,37	1,57		0,23	0,82
	Cijfer	0,01	0,15	0,01	0,04	0,97
	Geslacht (vrouw = 1)	0,01	0,33	0,01	0,02	0,99
	Leeftijd (in jaren)	0,01	0,02	0,14	0,30	0,77
	Woonjaren (in jaren)	0,02	0,02	0,47	1,22	0,24
	Type woning (koop = 1)	-0,16	0,43	-0,13	-0,38	0,71
	Dummy positieve gevoelens	-0,14	0,48	-0,11	-0,29	0,78
	Dummy meer leegstand	-0,21	0,35	-0,18	-0,59	0,56
	Dummy minder leegstand	-0,12	0,80	-0,05	-0,15	0,88
	Dummy meer nieuwbouw	0,20	0,33	0,16	0,60	0,56
	Dummy minder nieuwbouw	-0,28	0,46	-0,18	-0,60	0,56
	Dummy hoger onderwijs	0,16	0,98	0,13	0,16	0,88
	Dummy middelbaar onderwijs	-0,23	1,01	-0,20	-0,23	0,82
Gasselter- nijveen	(Constant)	-0,01	0,84		-0,01	0,99
	Cijfer	0,07	0,10	0,12	0,69	0,50
	Geslacht (vrouw = 1)	-0,04	0,17	-0,03	-0,21	0,83
	Leeftijd (in jaren)	0,01	0,01	0,06	0,29	0,78
	Woonjaren (in jaren)	-0,07	0,01	-0,18	-0,84	0,40
	Type woning (koop = 1)	-0,13	0,20	-0,10	-0,65	0,52
	Dummy positieve gevoelens	0,38	0,18	0,35	2,12	0,04
	Dummy meer leegstand	0,01	0,16	0,00	0,03	0,98
	Dummy minder leegstand	-0,02	0,23	-0,02	-0,10	0,92
	Dummy meer nieuwbouw	-0,01	0,23	-0,01	-0,04	0,97
	Dummy minder nieuwbouw	-0,11	0,29	-0,08	-0,39	0,70
	Dummy hoger onderwijs	0,20	0,32	0,19	0,63	0,53
	Dummy middelbaar onderwijs	0,11	0,31	0,10	0,37	0,72
Dummy geen opleiding	0,16	0,64	0,04	0,24	0,81	

Onafhankelijke variabele: Likertscore leegstand

Bijlage 31: Bijschrijvende statistiek individuele stellingen over leegstand.

Stelling	N	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Standaard deviatie
7a	217,0	-2,0	2,0	0,74	0,985
7c	221,0	-2,0	2,0	0,43	1,083
7d	219,0	-2,0	2,0	0,90	0,953
7f	212,0	-2,0	2,0	0,93	0,959
7h	217,0	-2,0	2,0	0,22	1,136
7k	215,0	-2,0	2,0	0,78	0,909
7l	218,0	-2,0	2,0	0,81	0,935
7m	215,0	-2,0	2,0	1,11	0,850
7n	214,0	-2,0	2,0	0,71	1,080
7p	217,0	-2,0	2,0	0,29	1,123
7q	217,0	-2,0	2,0	0,17	1,188
7r	217,0	-2,0	2,0	0,83	0,997

Bijlage 32: Het gemeentehuis/politiebureau in Exloo.

Bron: eigen foto (2015).

Bijlage 33: Achteraanzicht leegstaande zuivelfabriek Exloo (foto genomen vanaf De Gloep).

Bron: eigen foto (2015).

Bijlage 34: 't Brughuus in Valthermond.

Bron: eigen foto (2015).

Bijlage 35: leegstaand pand in het centrum van Valthermond.

Bron: eigen foto (2015).